

Türk Düşünce Dünyasında Cemil Meriç ve Eserleri

Cengiz SUNAY*

Giriş

Sataşan bir üslup, rahatsız eden, tedirgin eden; ama düşünmeye davet eden, hakikati aramaya çağırın, önerilerini getiren ya da sizi öneri getirme sorumluluğuyla baş başa bırakıveren sarsıcı bir yazı tarzı, bir fikirleri sunuş yöntemi.¹ Devamlı araştıran, sık sık lügatlere, ansiklopedilere, kitaplara başvuran, notlar alan, çeviriler yapan, özetler çıkaran, böylece biriken malzemeyi fişleyen, dosyalayan, fazla titiz, fazla çalışkan, fazla dürüst bir fikir işçisi Cemil Meriç. Öğrenen, öğrendiklerini, kafasının ve gönlünün süzgecinden geçirerek, öğretmek için çırpınan, her düşünceye açık, her düşünce adamına karşı sevgi ve saygı dolu bağımsız bir fikir adamı.²

Türk düşünce dünyasında mümtaz bir yere sahip olan Cemil Meriç üzerine yazmak, doğrusu zevkli ama bir o kadar da çetin bir iştir. Bu dev kalemi anlatmak için evvela onu iyi anlamış olmak gerekir. Meriç'i anlamak için de kuşkusuz onun kadar keskin bir zekâ ve iyi bir birikime sahip olmaya gerek olduğunu söylemek bile yersizdir. Bu satırların yazarı olarak bu nitelikleri taşımadığım yönündeki beyanım ise, aslında bir tevazu değil, bir itiraftır. Yine de, böyle bir yazı yazmaktan muradım onun eserlerinden aldığım entelektüel gıdanın üzerimde bıraktığı borç için ödenmesi gereken bir kefarete olduğu bilinmelidir.

Ölmek, unutulmaktır. Hatırlandıkça yaşıyoruz (10.11.1978), (*Jurnal II*, s. 222).

Cemil Meriç'in vefat ettiği 1987 yılında henüz lise 1. sınıf talebesiydim ve adımı hiç işitmemiştim. Ölüm haberinin televizyondan verildiğini hatırlıyorum. Ebediyete intikal eden herhangi bir fani olmadığını, ismi anons edildiğinde şöyle bir aklımdan geçirmiştim. Öyle ya her vefat haberi televizyondan verilmezdi. 1989'da üniversiteye başladığım zaman, İstanbul Üniversitesi'nin merkez kampüsündeki öğrenci kalabalığı içinde, genellikle sağ ve İslamcı gençliğe mensup talebelerin elinde ilk kez *Bu Ül-*

* Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

1 Mahmut Ali Meriç, "Entelektüel Bir Otobiyografi", Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 11.

2 Mahmut Ali Meriç, "Entelektüel Bir Otobiyografi", Meriç, *Bu Ülke*, s. 17.

ke'yi gördüm.³ Üst sınıflardan tanışıklığım olan bir arkadaşımın elinde de *Bu Ülke*'yi görünce önceleri pek ilgilenmedim. Ancak kitabın hemen her gün gördüğüm arkadaşın elinde neredeyse bir ay boyunca taşınması merakımı celp etmeye başladı. İzin isteyerek kitabı elime aldım. Aman Allahım! Birkaç sayfa okuyordum, ama hiçbir şey anlamıyor, sonra tekrar başa dönüyordum. İşte o zaman anladım ki, belli bir birikime sahip olmaksızın Cemil Meriç anlaşılmaz. Ortaöğretim ile yükseköğretim arasındaki derin uçurumun ilk kez o zaman farkına vardım. Bizler ortaöğretimin kaymak tabakasından, üniversitelere geliyorduk ancak birdenbire entelektüel bir boşluğun içinde kendimizi buluyor, konuşulan dili hiç bilmiyor, anlamıyorduk. Tefekkür dünyamızın zirvelerini okuyamıyor, okusak da idrak edemiyorduk. O zaman için Cemil Meriç'in kitaplarını okumaya karar vermiş ancak bu kararı uygulamayı 10 yıl ertelemiştim. Bu 10 yılı sürekli okuyarak, öğrenerek geçirecek, resmi tedrisatın dışında kendimi düşünce deryamızın dalgalarına bırakacaktım. Ne kadar yetiştim bilemiyorum. Meriç'i okumaya başlamadan önce 1998'de ilk kez Cemil Meriç üzerine değerli yazar Ahmet Turan Alkan tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans çalışmasını⁴ okudum. Alkan'ın kılavuzluğunda Meriç'i anlamaya çalıştım. Ardından Meriç'in karanlık dünyasına ışık tutmaya çalışmış, birkaç şahsiyetten biri olan Halil Açıkgöz'ün, Cemil Meriç'le olan mesaisi esnasında tuttuğu notlarından hazırladığı kitabı.⁵

Artık Cemil Meriç'in dünyasına aracısız girebilirdim. En azından bu cesareti buluyordum kendimde. İletişim Yayınları hocanın eserlerinin yeni baskılarını yapmaya başlamıştı. Hemen bu baskıları edinmeye başladım. Cemil Hoca'nın eserlerinin İletişim Yayınları tarafından basılması çok faydalı olmuştur. Vaktiyle Hoca'nın yaptığı serzeniş geç de olsa yankısını bulmuştur.

Sağ okumuyor. Boşuna bağınıyorum. Sol diyalogdan kaçıyor. Küskün. Ötügen'in bastığı kitap okunmazmış. Peki, siz basın! Cevap yok. Bu çemberi kırmak mümkün değil. Son tahlilde, hudutlu imkânlarımızı isteyene bezletmekten başka çare yok. Sol, sağın gösterdiği dostluğu göstermiyor. İhanet etmişiz! Neye ve kime?" (28.7.1974), *Jurnal II*, s. 200).

Önce tabii ki, *Bu Ülke*,⁶ ardından *Jurnal-1*⁷ ve "*Jurnal-2*,⁸ *Umrandan Uygurluğa*,⁹ *Saint Simon (İlk Sosyolog, İlk Sosyalist)*,¹⁰ *Kırk Ambar*,¹¹ *Mağaradakiler*,¹² *Bir Dünya-*

3 "Cemil Meriç'in muhafazakâr olduğunu kayıtsız bir biçimde iddia etmek zordur. Ne var ki, onun düşüncesine sahip çıkanlar, daha ziyade muhafazakârlar olmuştur. Gerçekten, Türkiye'de muhafazakâr olarak anılan kimselerin duyarlı oldukları bazı konuların üzerinde hassasiyetle durmasıyla muhafazakâr bir kitleye hitap ettiğini söylemek mümkündür", Fırat Mollaer, "Sokratik Bir At Sineğinin Serencamı: Entelektüel, Türk Epistemik Cemaati ve Cemil Meriç'i Anlamak", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 91.

4 Ahmet Turan Alkan, *Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.

5 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, İstanbul: Seyran Yayınları, 1993.

6 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

7 Cemil Meriç, *Jurnal I (1955-65)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

8 Cemil Meriç, *Jurnal II (1966-83)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

9 Cemil Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

10 Cemil Meriç, *Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

11 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

12 Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

nın Eşiğinde,¹³ *Işık Doğudan Gelir*,¹⁴ *Kültürden İrfana*,¹⁵ *Bir Facianın Hikâyesi*,¹⁶ *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*.¹⁷

Bu çalışmada Türk düşünce dünyasının bu dev kaleminin hayatı, eserleri ve orijinalitesi üzerinde durulacaktır. Kuşkusuz geriye dönüp eserlerini yeniden okuyup en azından altını çizdiğim yerleri tekrar okudukça bu işin ne kadar zor olduğunu bilincine bir kez daha vardım. Ancak yine de Meriç hakkındaki külliyata farklı bir perspektiften bakan yeni bir katkı yapmaya çalıştım. Yaptığının bir katkı mı yoksa bilinenlerin tekrarı mı olduğu, tabii ki okuyucunun takdirindedir.

1. Cemil Meriç Kimdir?

İletişim Yayınları tarafından yeniden basılan *Bu Ülke*'nin girişinde Cemil Meriç'in kısa hal tercümesi şu şekilde verilir:

CEMİL MERİÇ, kendini "Yazar ve hocayım. Başlıca işim düşünmek ve düşündüklerimi cemiyete sunmaktır" diye tanımlayan özgün bir fikir adamıdır. 1916'da Hatay'da doğdu. Ailesi Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'dan göçmüştü. Fransız idaresindeki Hatay'da Fransız eğitim sistemi uygulayan Antakya Sultanisi'nde okudu Tercüme bürosunda çalıştı, ilkokul öğretmenliği ve nahiye müdürlüğü yaptı, İstanbul'a gidiş gelişlerinde Nazım Hikmet, Kerim Sadi gibi Türk sosyalistleriyle ilişkiye girdi. Stalin'in *Teori ve Pratik*'ini çevirdi. "Hatay hükümetini devirmeye çalıştığı" suçlamasıyla yargılanıp hapis yattı. 1940'da İstanbul Üniversitesi'ne girip Fransız Dili ve Edebiyatı öğrenimi gördü. Mükemmel düzeyde Fransızca okuyup yazan Meriç, İngilizceyi anlıyor, Arapçayı kendi ifadesiyle "söktüyor"du. Elazığ'da (1942-45) ve İstanbul'da (1952-54) Fransızca öğretmenliği yaptı. 1941'den başlayarak *İnsan*, *Yücel*, *Gün*, *Aydın Bibliyografyası* dergilerinde yazmaya başladı. İÜ'de okutmanlık yaptı (1946-74), Sosyoloji Bölümünde ders verdi (1963-74). 1955'de, gözlerindeki miyopinin artması sonucu görmez oldu, ama olağanüstü çalışma ve üretme temposu düşmedi. *20. Asır, Dönem, Yapraklar, Yeni İnsan, Kubbealtı, Türk Edebiyatı* dergilerinde yazıları yayımlandı. *Hisar* dergisinde "Fildişi Kuleden" başlığıyla sürekli denemeler yazdı. 1974'de emekli oldu ve yılların birikimini ardarda kitaplaştırmaya girişti. 1984'de önce beyin kanaması, ardından felç geçirdi, 13 Haziran 1987'de vefat etti. İlk telif eseri Balzac üzerine küçük bir incelemeydi. *Hint Edebiyatı* (1964), daha sonra *Bir Dünyanın Eşiğinde* başlığıyla iki kez daha basıldı. *Saint Simon: İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, 1967'de çıktı. 1974'den sonra yayımlanan kitapları şunlardır: *Bu Ülke* (1974, 5 baskı), *Umrandan Uygurluğa* (1974, 2 baskı), *Mağaradakiler* (1978, 2 baskı), *Kırk Ambar* (1980), *Bir Facianın Hikâyesi* (1981), *Işık Doğudan Gelir* (1984), *Kültürden İrfana* (1985). Cemil Meriç'in kimisinin izini kendi de yitirdiği ve "kitapçada kayboldu" diye andığı çok sayıda çevirisi arasında Uriel Heyd'in *Ziya Gökalp: Türk Milliyetçiliğinin Temelleri* (1980), Thornton Wilder'in *Köprüden Düşenler* (1981) ve Maxime Rodinson'un *Batı'ya Büyüleyen İslâm* (1983) adlı eserleri sayabiliriz.

13 Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

14 Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.

15 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.

16 Cemil Meriç, *Bir Facianın Hikâyesi*, Ankara: Umran Yayınları, 1981.

17 Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Bu kısa hal tercümesinde en dikkat çeken yön kuşkusuz Meriç'in hayatının son 33 yılını görmeyerek geçirdiğidir. Çocukluğundan itibaren rahatsız olan gözlerinin ışığı, okumaya karşı duyduğu büyük sevginin de etkisiyle önce yavaş yavaş azalmaya başlamış, sonrasında tamamen sönmüştür. Meriç'in hayatı öylesine ıstırap ve bunalımlar içinde geçmiştir ki, onun usta kaleminden çıkacak otobiyografik bir romanın, Alman Edebiyatının zirvesi sayılan Goethe'nin *Genç Werther'in İstırapları*'ndan¹⁸ daha aşağı kalmayacağı söylenebilir.

Meriç'in hayatına damgasını vuran ilk gelişme, daha doğmadan önce meydana gelmiştir. Ailesi, çöken bir imparatorluğun geriye çekilişinin en önemli simgesi olan göçün süjelerinden biridir. Bambaşka bir coğrafyadan yine bambaşka bir coğrafyaya kopup gelmişlerdir. Kızı, Ümit Meriç'in ifadesiyle "bu hicret olayı, bu ailesinin kökünden sökülerek meçhul ufuklara sürüklenmesi olayı, Cemil Meriç'in gerek psikolojik yapısı gerek toplumsal kişiliği üzerinde son derece etkili olmuştur."¹⁹ Yalnız bir çocuktur. Üstelik gözlükleri vardır ve sık sık mahalledeki çocuklardan dayak yer. Çatık kaşlı ve sert bir babası, kendi deyimiyle "silik ve mızımız" bir annesi vardır. Yalnızlığı karşısında duyduğu ıstırapı kitaplara sığınarak gidermeye çalışır Küçük Cemil. Bu halleti ruhiye içinde Meriç, o yıllardaki içine kapanmayı şöyle anlatır:

Bol bol dayak yiyor, her çeşit hakarete uğruyorum. Şikâyet edeceğim kimse yok (26.10.1980), (*Jurnal II*, s. 249).

Anlıyorum ki, zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi, reel dünyadan kitaplar dünyasına sığınmak (*Bu Ülke*, s. 21).

Sokakta dışlanmasının iki nedeni vardır. Bunlardan ilki konuştuğu dil, ikincisi ise gözlükleridir. Antakya'nın ekseriyetini oluşturan Arap çocuklar nezdinde o, payitahtı simgelemektedir. Bu iki özelliği önceleri Küçük Cemil üzerinde büyük bir utanç kaynağı iken zaman içinde bir gurura dönüşmüştür.²⁰ Fizikî zayıflığı nedeniyle, mahalledeki çocuklar karşısında düştüğü aczi gidermeye çalışan Küçük Cemil spora başlar. Bu onun karşısındakilere karşı kendisini ilk kez teçhiz etme teşebbüsüdür. Maddi planda, vücudunu geliştirerek mukavemet azmini kendi kendisine aşlayan Meriç'in bu kararlılığı, entelektüel hayatına da teşmil olmuştur. Arap çocuklarının güçlü bedene karşı kendi bedenini güçlendiren Meriç, göçmen bir ailenin çocuğu olarak anayurdundan ailesini söküp buralara sürükleyen Batı karşısında da, ileride Batı kültürüyle donanarak Batı'ya meydan okuyacaktır.²¹

Ailesinin etkisiyle önceleri din adamı olmak ister. Ancak çocukluğundaki kötü Arap imgesi bu imgeyle özdeşleşen İslam'a karşı olumsuz bir önyargıyı da beraberinde getirdiğinden birden bire soğur dininden.

18 Johann W. Goethe, *Werther*, çev. Mediha Sayar, İstanbul: Baha Matbaası, 1968. Daha önce yapılmış ve karşılaştırıldığında birbirinden oldukça farklı imiş gibi gözükten bir başka tercüme için bkz. V. Göte, *Genç Verter'in Çektikleri*, çev. A. Kâmi, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1940.

19 Ümit Meriç Yazan, *Babam Cemil Meriç*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 11'den aktaran, Murat Beyazyüz ve Erol Göka, "Kronolojik Bir Biyografi Yerine Psikobiyoğrafı ["Kronoloji: Aptalların Tarihi..." Cemil Meriç]", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 18.

20 Beyazyüz ve Göka, a.g.m., s. 24-25.

21 Beyazyüz ve Göka, a.g.m., s. 25.

Şuurundaki devrimler sonucu, imandan şüpheyeye, şüpheden inkâra, inkârdan maddeciliğe geçer; ama sığındığı her kale onu çevresinden bir kat daha koparır, insanlardan bir kat daha uzaklaştırır. O artık bir olmayanın veya bir olacağın peşindedir. Şahsiyetini, görünen cemiyet içinde, görünmeyen cemiyeti seçip, tahtını onunun bağrında kurmak suretiyle fethedebileceği inancındadır.²²

Antakya Sultanisi'nde Fransız kültürüyle tanışmasıyla birlikte, bir yandan Arap çocukları tarafından aşağılanmak, diğer taraftan sömürücü Batı'yı tanımakla birlikte değişik bir aksülamel geliştirir. Şoven milliyetçi bir tutum takınmaya başlar. İnançsızlığı henüz sistemli bir felsefi ekole bağlılıktan ileri gelmemektedir. Tamamen antiArap bir ferdi deneyime dayalıdır. Ta ki *Madde ve Kuvvet*'i²³ okuyana kadar:

On birinci sınıfta lise kütüphanesinden alıp okuduğum 'Madde ve Kuvvet' bir çeşit imtiyaz sağlıyordu bana, hayali bir imtiyaz. Kendini çevresindekilerden üstün gören bir ukala. Çevresindekiler inanıp inanmadıklarını bilmiyorlar, o, inanmadığını biliyor artık, daha doğrusu öyle bir vehim içindedir. Avrupa ilminin cömertçe sunduğu bu fetvayla küstah ve mağrur. Buchner'i ne kadar anladı, anlayabilir miydi? Kestirmek güç (...) ve mühim de değil. Ateizm bir kaleydi, bu kaleden sevimsiz ve aptal bir dünyaya meydan okuyacaktı. Boğazına sarılan kördüğüm çözülmüştü kısmen. (...) Ateizme gelişim tamamen teorik (*Bu Ülke*, s. 29-30).

Lise yıllarında çok başarılı bir öğrencidir Meriç. Çok okur ve çok yazar. Kompozisyonunda hep birincidir. Her aklına geleni yazmanın, yazı yazmak demek olmadığını daha çocukluk döneminde öğrenmiş, mutlak hakikat diye takdim edilenlerin aslında filozofların, hakikati kendilerine göre ele almalarıyla içkin bir sübjektiviteye sahip olduğunu öğrenmiştir.²⁴ Çok iyi hocalardan ders alır. Hayatına ve üslubuna tesir eden ilk yazı dersini de lise üçte, büyük bir mahcubiyete düşerek alır.

Lise üç'te Bazantay Fransızca hocamız oldu. Bazantay edebiyat fakültesi mezunu ve edebiyat doktoru idi. Bir ara müdür de oldu liseye. Yazı hayatımda ilk gurur darbesini ondan yedim. Tarihle ilgili bir kompozisyon söz konusuydu, konuyu çok iyi hatırlamıyorum. Kendimden emin, on beş yirmi sayfa karalayıp takdim ettim. Kâğıtlar geri verildi, yine en iyi numarayı ben almıştım: yirmi üzerinden yedi. Yazdıklarımın dörtte üçü silinmiş, kenarına 'gevezelik, konu ile alakası yok, uyuyor musunuz' gibi iltifatlar dökülmüştü. Dayak yemekten çok daha ağır bir hakaretti bu. Ama ilkyazı dersi idi. Anladım ki aklına geleni yazmak yazı yazmak değildir (*Bu Ülke*, s. 25; *Jurnal II*, s. 252).

Gevezelikten nasıl kaçılacağını, konunun dışına nasıl çıkılmayacağını ondan öğrendim (*Jurnal II*, s. 348).

22 Mahmut Ali Meriç, "Entelektüel Bir Otobiyografi", Meriç, *Bu Ülke*, s. 14.

23 Mütercimi Baha Tefvik olan bu eser, madde ve kuvvetin ebediliğini savunur. Duyular âlemi dışını reddettiği için Almanya'da büyük tepkiler yaratan bu eser neticesinde müellifi işinden atılır. Tıp tahsili görmüş olan Friedrik Ludwig Buchner pozitivizmin Almanya'daki en önemli temsilcilerinden biridir. Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1967, s. 111, dipnot 9.

24 Mahmut Ali Meriç, "Entelektüel Bir Otobiyografi", Meriç, *Bu Ülke*, s. 13.

Evet, başarılı bir öğrencidir ancak gözlerinin zayıflığı ilk darbesini cebir dersinde vurur. Tahtayı iyi görememesi yüzünden bu dersten ikmale kalır. Muayene edilir ve altı derece miyop olduğu anlaşılır. 1933'ün 23 Eylül'ünde ilk yazısını kaleme alır ve bu yazı yerel *Yeniğün* gazetesinde F. Y. Yılmaz müstearı ile yayımlanır. Yazının başlığı ise "Geç kalmış bir musahabe"dir.²⁵ Tam liseden mezun olacağı derken lise eğitimi bir yıl uzar, meyustur Meriç. Son sınıfı okurken felsefe sınıfını seçer ancak hocalarına karşı haddi aşar. Bu yüzden okulu terk etmek zorunda kalır. Oysa mezun olabilseydi, Mülkiye'nin kapıları ardına kadar kendisine açık olacaktı.

Antakya Lisesi'ndeki öğrenimi bitmeye yakın kesilince İstanbul'a gelerek Pertevniyal Lisesi'nin on ikinci sınıfına kaydolar.²⁶ Felsefede hocası İhsan Kongar'dır. Tarih-te Reşat Ekrem Koçu. Fransızcada ise Nurullah Ataç. Özellikle Ataç hakkındaki görüşleri çok olumsuzdur.²⁷ Halil Açıkğöz'ün naklettiğine göre hakkında şunları söyler:

Ataç otantikdir, kendisidir. Ataç tam bir deliydi evladım. Kendisini tanımım. Babası Ata Bey, Hammer mütercimi. Galatasaray Lisesi'nde okutulmak üzere bir de *İktilaf* adlı okuma kitabı yazdı. Ataç'ı Galatasaray Lisesi'ne verdiler, okuyamadı. Ataç haylaz çocuk. Ataç'ı İsviçre'ye gönderdiler, okusun, diye; orada da okuyamadı. Dört sene kaldı. Bu süre zarfında Fransızca öğrendi. Burada onu arkadaşları Fransızca hocası yaptılar. Fransızca'yı gündelik neşriyatı takip edecek kadar biliyordu. Babasından da Osmanlıca öğrendi. 1936-1937'lerde yazıyordu, bir şöhret değildi. O yazılarıyla da hiçbir şöhret olamadı. Uydurca çıkınca şöhret oldu. İsmet Paşa 1936-1937'lerde yanına baş tercüman olarak aldı. Ataç hiçbir şeye inanmaz. Kendisi iyi bir aileden geldiği halde adam olamadı. Üslubuyla kendisidir. Sevimli insandır, ciddiye alınmamak şartıyla sevimlidir. Cumhuriyet devrinin tipik bir kalem sahibi ve şahsiyetidir. Etrafındakilere bol bol iltifat dağıtırdı. Herkes onun için Ataç'ı methederdi. Cumhuriyet devrini temsil eden bir aydın tipidir.²⁸

Nazım Hikmet ve Kerim Sadi²⁹ ile tanışır. Onlar için kendi imzasını kullanmadan iki kitap çevirir Türkçe'ye: Gaston Jeze'in maliye ile ilgili 400 sayfalık bir kitabı ile Stalin'in *Teori ve Pratik* adlı kitabı. Vaat edilen tercüme paralarını alamaz. Geçim sıkıntısı çekmektedir Meriç. Tekrar İskenderun'a döner ve bir müddet ilkokul öğretmenliği yapar. Bir imtihan sonucu İskenderun Tercüme Bürosuna reis muavini olur. Beş altı ay civarında çalışır. Yıl 1938'dir artık. Hatay anavatanına katılma sürecine girmiştir ve

25 Söz konusu yazı için bkz. F. Y. Yılmaz, "Geç Kalmış Bir Musahabe", Murat Yılmaz (yay. haz.), *Cemil Meriç*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 57.

26 Görebildiğim kadarıyla, Cemil Meriç hakkında, en iyi makale Mollaer tarafından yazılmıştır. Tabii ki bu kanaat sadece bizi bağlar. Meriç'in İstanbul'a gelişle birlikte oluşmaya başlayan İstanbul algısı pek müspet değildir. Mollaer'den bizim de katıldığımız şu cümleleri okuyoruz: "Cemil Meriç'in İstanbul'u çoğu zaman, muhafazakârların tarihi sürekliliği duyduğu Aziz bir şehir değil, içinde yaşayanların kibri, yüzeyselliği ve taşra korkusu ile olsa olsa bir 'Kahpe Bizans'tır.'" Mollaer, a.g.m., s. 95.

27 Yalçın Küçük'ün, Ataç'ın kızı Meral Tolluoğlu'ndan aktardığına göre Ataç'ın delişmen eleştiriciliği dayak yemesine bile yol açmış. Ataç, Melih Cevdet'ten iki kez, Oktay Rifat'tan ise bir kez, şiirlerini beğenmediğini yazdığı gerekçesiyle dayak yemiş. Bkz. Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler-4*, İstanbul: Tekin Yayınları, 1990, s. 533.

28 Açıkğöz, a.g.e., s. 50-51.

29 Kerim Sadi, Meriç'e göre Türk sosyalizminin Plehanov'udur. Kerim Sadi'nin en önemli eseri olarak kabul edilen kitap için bkz. Kerim Sadi (Ahmet Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, (Mete Tunçay'ın Sunuşuyla), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

önce bağımsız bir cumhuriyet olmaktadır. Türkiye'nin, sancaktaki idare amirlerinin Türk olması için Fransızlar nezdindeki girişimi sonucu, Fransızlar tarafından Aktepe'ye nahiye müdürü tayin edilir. Sadece 22 gün süren bir memuriyet. İşine Hatay Valiliği'nden gelen bir telefonla son verilir. Reyhanlı'ya dönüp, Batı Ayrancı köyünde ilkokul öğretmenliğine başlar. Türk Hava Kurumu'nda sekreterlik, Belediyede kâtiplik gibi geçici görevlerde de bulunur. 1939'da hükümeti devirmeye teşebbüs suçuyla iki aylık bir tutukluluk sürecinde yargılanır ve beraat eder. Muhakeme edildiği günleri şu sözleriyle anlatır Meriç:

Mahkemede Marksist olduğunu haykırdığı zaman tek işçinin elini sıkımsı değildi. Sadece namuslu olmak, korktuğu için sustu dedirtmemek istiyordu Zaten yaşanılmaz bir dünyada idi artık, cinsî buhran, ruhî buhran... en küçük bir pırıltı yoktu hayatında. Bir sığınaktı Marksizm, bir kaçıştı, bir yaşama gerekçesiydi, belki de inanıyordu Marksizm'e. Eziliyordu ve ezilenlerin yanındaydı... Kitaplardan tanımıştı sosyalizmi. Ne kadar anlamıştı, anlayabilir miydi? Sınıf kavgası yoktu Hatay'da, çünkü sınıf şuuru yoktu. Marksizm, gerçekten meçhule yani rüyaya kaçıştı. İnsanları seviyordu. Ama sığındığı her kale insanlardan biraz daha uzaklaşıyordu onu (*Bu Ülke*, s. 34).

1940'da bir türlü fırsat bulamadığı yükseköğrenim görme imkânını yakalar. Yabancı Diller Okulu'na burslu talebe alındığını, oraya girebileceğini öğrenmiştir. Okula müracaat eder, giriş sınavını kazanıp iki yıl okur, iki yıl da Fransa'ya staja gönderilecektir. Ancak savaş koşulları yüzünden iki yıllık öğreniminden sonra gönderilmeyi beklediği Fransa'daki staja gidemez. Mecburî hizmet yükümlülüğünü tamamlamak üzere Elazığ'a gönderilir. Fransızca öğretmenliği yapmaya başlar. Burada kendisinden 11 yaş büyük olan coğrafya öğretmeni Fevziye Menteşoğlu ile tanışır ve evlenir.³⁰ Yıl 1942'nin 19 Mart'ıdır. Özellikle gözleri görmez olduktan sonra, içine düştüğü bunalımı aşmasında, intihar düşüncesiyle geçen yılları atlatmasında çok emeği geçen karısına karşı olan duygularını şu cümlelerle ifade eder:

Yıllardır kelimeleştirilmesi güç korkular içindeyim. Karımın her rahatsızlığı şuurumda korkunç düşünceler yaratıyor. Ondan önce ben ölmek istiyordum. Bu arzunun tahlilini yapamayacak kadar sersemim. Onsuz bir dünya düşünemiyorum. Gözüm ne çocuklarımı görüyor, ne herhangi bir gelecek tasavvur edebiliyorum. Gözlerimi kaybettikten sonra ideal bir mutluluk düşünemezdim. Ama hayatı yine de seviyordum. Zilletleri, korkuları, bitip tükenmeyen endişeleri ile. Diyebilirim ki bütün insanlık tek kişide toplanmıştı. Onu kaybedersen her şey bitecekti. Bu, sevgiden çok hastalığı, ama ben bu hastalığın sürmesini istiyordum. Kaçak birtakım zevkler aradığım oluyordu, fakat sonunda beni hayata bağlayan gerçek ve yeri tutulmaz insan oydu. Annem gibi, ablam gibi bir şeydi o. Nasıl hayatuma böylesine girebilmişti, bilemiyorum (6.3.1983), (*Jurnal II*, s. 343).

Ben heyecandım, 'spontanéité' idim, şiirdim, bohemdim. Karım, sakın bir yaz aşkamsı, fırtınasız bir liman... Karım mükemmel bir anneydi. Bayağı tarafı yoktu, temizdi, saftı, eski Roma'nın istikrarını, üstünlüğünü yapan feragatkâr, vazifeşinas kadınlardan biri. Karırgadan kaçmak isteyen bir geminin güvenle sığınacağı bir liman... (*Bu Ülke*, s. 39).

30 Meriç'in buluş çağına girdikten sonra kadınlarla olan ilişkisi sorunlu bir ilişki olmuştur. Cemil Meriç'in Fevziye Hanımla evliliği bir delikanlının kazara çaldığı bir kapının açılmasıyla başlamıştır. Bu yorum için bkz. Berrin Koyuncu Lorasdağı ve Hilal Onur İnce, "Melankoli ve Entelektüellik: Alternatif Bir Cemil Meriç Okuması", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 63.

İlk yazıları tercüme tenkitleridir ve *Aydın Bibliyografyası* dergisinde yayınlanır. Gözlerindeki rahatsızlık nedeniyle askerlikten muaf tutulur. İlk kitabı Balzac'tan yaptığı *Altın Gözlü Kız*³¹ tercümesidir. Tercümenin başına uzun bir Balzac üzerine incelemesini yerleştirir. 1944'ten 1947'ye kadar tercüme tenkitleriyle *Yurt ve Dünya*,³² *Yücel, Gün, Amaç* dergilerinde görülür. 1945'in 1 Nisan'ında oğlu Mahmut Ali Meriç dünyaya gelir. Elazığ'daki stajyer öğretmenliğinden istifa eder. Balzac'tan *Otuzunda-ki Kadın* ile Ferragus'tan *Onüçlerin Romanı*'nı çevirir ve yayınlar.

1946'da, yani Balzac'tan *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*'ni tercüme ettiği yıl iki sevinç birden yaşar. Karanlık günlerinin bir numaralı refakatçisi ve asistanı, kızı Ümit Meriç hoca hanım dünyaya gelir. Ardından bu yılın sonlarına doğru sınavla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne Fransızca okutmanı olur. 1947-1953 arası yazım süreci bir ara duraklar gibi olur. 1948'de Victor Hugo'nun *Hernani* adlı piyesini tercüme etmek vazifesi Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kendisine verilir. Bu tercümeyle çok uğraşır

Hernani'ye kaç yılımı gömdüm, kim farkına vardı?.. Emil'in önsözü ile en az bir ay uğraştığımı kime anlatabilirim?.. Ve sonra Hint, kusurlarıyla, darmadağınıklığı ile inişi çıkışı ile bir kıta (13.3.1964), *Jurnal I*, s. 315).

Bütün kitapçıkları dolaşır, toz toprak içinden ayıklar, kavun koklar gibi alır gelirdim. Her birinin bir fedakârlık hikâyesi var. Her biri bir keşifti. Bilmeden alıyordum. Hiçbirisini kimseden öğrenmedim bu kitapların. Herkesin kütüphanesinin temelinde var. Akat, Berke, İzzet, Ali, Fuad, Bülent, İlk mektepte 6 numara gözlük taktım. Ortada 10, İstanbul'da 12 oldu (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 408).

1951'de muafiyet imtihanına girecek Hukuk Fakültesi öğrencileri için, F. H. Saymen ve Mösyö Louat ile 43 sayfalık bir Fransızca *Yardımcı Metinler* kitapçığı hazırlar. Aynı yıl Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne doktora öğrencisi olarak kaydolur. İstanbul Işık Lisesi'ne Fransızca öğretmeni olur. Lisedeki öğretmenliği ile İstanbul Üniversitesi'ndeki okutmanlığı birlikte yürütmeye devam eder. 1954'ün ilkbahar aylarında bir dost ziyareti dönüşü aniden yere yığılır ve gözlerini kaybeder. Aynı yıl, yaz ayları boyunca İstanbul Cerrahpaşa Hastanesinde yatar, birkaç başarısız göz ameliyatı geçirir, bir gözünde retina tabakası çatlamıştır, diğerine katarakt sonucu perde inmiştir. Ameliyatlara yurt dışında devam edilmesinin uygun olacağı sonucuna varılır. 21 Ocak 1955'te, Denizyollarının Tarsus isimli vapuruyla, tek başına İstanbul'dan Marsilya'ya, oradan da trenle hayallerinin şehri Paris'e gider ama kördür artık, Paris'i göremez. Evet, Meriç kör bir adamdır artık. Kızı Ümit Meriç'in ifadesiyle o, "âmâ" bir insandır ancak, âmâlığına ama diyen, âmâlığına aman vermeyen bir insandır artık.³³ Ancak bu mukavemet kısa süreli bocalamanın, intihar temayülünün ardından gelen bir "kendini külünden, yeniden yaratmanın" ardından gelir.

31 Cemil Meriç'e ait olan tercümeyle ulaşamadık. Bizim elimizdeki tercüme başkası tarafından yapılmıştır. Honoré De Balzac, *Altın Gözlü Kız*, çev. Vahdet Gültekin, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1971.

32 *Yurt ve Dünya* dergisi hakkında hazırlanmış güzel bir çalışma için bkz. Abdürrahim Karadeniz, *Düşünce ve Edebiyatımızda Yurt ve Dünya Dergisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

33 Ümit Meriç, "Karanlıktan Işık Eleyen Adam", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 12.

Ben göremedim Paris'i... Paris evde yoktu... Ben rüyadayken gördüm Paris'i, gülümsedi ve kayboldu... Reyhaniye'nin çamurlu sokaklarını, kerpiç kulübelerini ve maymun azmanı insanlarını, kötü yazılmış naturalist bir romanın esneten teferruatını okur gibi, yıllar yılı seyreden gözlerim, Paris'te kapalıydılar (8.10.1963), (*Jurnal I*, s. 256).

Hayatının sonuna kadar karanlığa mahkûmdur artık. Sık sık intiharı düşünür. En yakın destekçisi eşi Fevziye Hanımdır. Fevziye Hanım, Fransızca ve eski yazı okuyabilmektedir. Kızı Ümit bir müddet sonra nöbeti devralır. Onlar okur, O dinler ve notlar aldırır. O söyler, onlar yazar. Zamanla bu gönüllü sekreterler takımına İzzet Okuyan, Mehmet Akif Ak, Cevat Özkaya, Muhsin Demirel, Mehmet Tekin, Berke Vardar, Lamia Çataloğlu, Sadık Gökso, Ali Özgüven, Halil Açıkgöz ve Server Tanilli de katılır. *Bir Dünyanın Eşiğinde* isimli eseri *Hint Edebiyatı* adı altında 1963'te yayınlanır.

Bir Dünyanın Eşiğinde serlevhali kitabının yazılış öyküsü ilginçtir ve bunu bir röportajında dile getirmiştir. "Esasen ben bir dünya edebiyatı tarihi yazmak istiyordum. Hintle başladım. Hint'i sevdim ve dört sene Hintle meşgul oldum, sonra kısmen İran'ı da yazdım fakat tamamlayamadım. Ben bütün dünya edebiyatlarını yazacaktım. Dünya edebiyat tarihi olacaktı. İmkânlar müsaade etmedi."³⁴ Hint tepeden turnağa insandır, heyecandır, histir. *Brahman, Vaişya, Şastriya, Şudra ve Parya*. Hint kast sisteminin merhaleleri. Tenasühe inanır Hint, herkes yerini bilecek, içtimâî teşkilatlanmanın esasına aykırı hareket etmeyecektir. Buna riayet ettikçe, ruhu yücelecek ve bir sonraki hayatında kast atlayabilecektir.

Hint'te kölelikten eser olmayışına çok şaşar Megasthenes, Hint'teki kastların en zavallı Şudralar bile Yunanistan'daki kölelerden kat kat hür, kat kat bahtiyardırlar. Savaşçılar savaş olmadığı zamanlar, istedikleri gibi yaşarlar. Çiftçiler savaş zamanlarında bile, işleri güçleriyle uğraşabilirler (*Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 30).

Jurnal tutmaya da bu yılda başlar, mektuplarla zenginleşen Jurnal, aralıklarla 1983 yılı ortalarına kadar devam eder. *Jurnal*'de ismi çok sık geçen, Meriç'in hayatına giren beş kadından en iz bırakanı İngilizce öğretmeni Lamia Çataloğlu ile tanışır.³⁵ "Lamia Hanım, Meriç'in yaratıcılığını güçlendirecek olan biridir."³⁶ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde, sosyoloji ve kültür tarihi dersleri vermeye başlar. Dersleri o kadar ilgiyle dinlenir ki, sadece sosyoloji bölümü öğrencileri değil, diğer fakülte talebeleri de dersleri dinlemeye gelirler. Düzensiz de olsa emekliliğine kadar bu dersleri vermeye devam eder. Derslerinde işlediği temel düşünce, her düşünceye ve her düşünene saygıdır.

Cemiyetle beraber hakikatler de gelişir. Tek tehlike bunu kavramamak, kızıl şal görmüş İspanyol boğası gibi, her düşünceye ve her düşünene saldırmak: bu canım memleket bu yüzdən bir cüzzamlılar ülkesidir. Ben herhangi bir tarikatın sözcüsü değilim. Yani ilan

34 Muhsin Karabay, "Cemil Meriç", *Türk Edebiyatı*, Haziran 1993, sy. 236, s. 327, nkl. Oğuzhan Karaburgu, "Cemil Meriç'in Dil ve Edebiyat Üzerine Düşünceleri", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 123.

35 Lorasdağı ve İnce, özellikle Ümit Meriç tarafından, Cemil Meriç ile Lamia Hanım arasındaki duygusal ilişkinin görmezden gelindiğine, bunun da annesinin arkasında duran bir kızın tabii refleksine dayalı olduğunu ifade ediyorlar. Bkz. a.g.m., s. 74.

36 Hakan Mertcan, "Bir Çileye Sürgün: Cemil Meriç ve Jurnal", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 207.

edecek hazır bir formülüm yok. Derslerimde de, konuşmalarında da tekrarladığım ve darağacına kadar tekrarlayacağım tek hakikat: her düşünceye saygı (29.4.1964), (*Jurnal I*, s. 357).

Benim trajedim şu birkaç satırda: sevebileceklerim dilsiz, dilimi konuşanlarla konuşacak lakırdım yok. Yani, dilimle, zevklerimle, heyecanlarımla, yarım 'Büyük Doğu' kadrosundanım. Düşüncelerimle, inançlarımla *Yön*'e yakınım. Bu bir kopuş, bir parçalanış. Başka bir trajedi de şu: Yabancı dil bilenler Türkçe okumuyor, ben yabancı dil bilmeyenlere hitap edemiyorum, daha doğrusu yabancı dil bilmeyenler, kendi dillerini de bilmiyorlar... (19.11.1964), (*Jurnal I*, s. 362)

1967'de *Saint-Simon : İlk Sosyolog, İlk Sosyalist* basılır. İlginçtir ki, Hint Edebiyatı eseri yayınlandığında sağ damgasını yemiştir. Saint Simon ile birlikte bu kez sol yaftası yapıştırılır boynuna.³⁷ Yazı çalışmaları yoğun olarak sürmektedir. Bir yandan dergilerde makale ve tenkitleri çıkarken bir yandan kitaplarının yeni baskıları yapılmaktadır. Nihayet 1974'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransızca okutmanlığından emekli olur. Aynı yıl, *Bu Ülke ve Umrandan Uygurluğa* adlı eserleri de basılır. Türkiye Milli Kültür Vakfından "fikir dalında" ödül alır. Aynı yıldan itibaren *Türk Edebiyatı*, *Kubbealtı Akademi* dergilerinde ve *Orta Doğu* gazetesinde yazıları çıkmaya başlar. 1979'da Uriel Heyd'den *Ziya Gökalp: Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*³⁸ isimli kitabı çevirir. 1981'de *Bir Facianın Hikâyesi* basılır. Thornton Wilder'in *Köprüden Düşenler* adlı kitabını Lamia Çataloğlu ile birlikte tercüme ederler. Ankara Yazarlar Birliği Derneği tarafından "yılın yazar" seçilir. 1983'te Maxime Rodinson'un *Batı Büyüleyen İslam* adlı eserini Türkçemize kazandırır. Aynı yılın 7 Mart günü 41 yıllık bir beraberlikten sonra eşini kaybeder. 1984'te *Işık Doğudan Gelir* adlı kitabı yayımlanır. Aynı yılın Ağustos ayında bir beyin kanaması geçirir ve sol tarafına felç iner. Cerrahpaşa Hastanesi'nde üç ay süren bir tedaviden sonra taburcu olur. 13 Haziran 1987 günü, kendisini yatağa mahkûm eden uzunca bir hastalıktan sonra, 71 yaşında hayata gözlerini yumar. Karacaahmet Mezarlığı'na eşinin yanına defnedilir. Cemil Meriç hakkında söylenmiş en özlü ifade Hasanali Yıldırım'ınmış gibi gözüküyor. Cemil Meriç, "Cumhuriyet devrinde fikri zeminini kaybeden Türk düşüncesindeki ahenk yoksunluğuna muhalif düşünür"dür.³⁹

2. His Dünyası

Zor ve problemlili bir çocukluktan sonra, bir o kadar da sorunlu bir buluş çağı geçirir Meriç. Yıllar sonra geriye baktığında, dürüst, samimi bir otopsikolojik tahlil yapar:

Ne yapabiliirdi? Kadına susamıştı, şefkate susamıştı, hayata susamıştı. Yalnızdı. Ve polis takibindeydi. Ve hiçbir ümidi, ama hiçbir ümidi kalmamıştı. Unutmak istiyordu. Yaşadığını unutmak istiyordu. Kitaplarını elinden almışlardı, istikbalini elinden almışlardı, onu

37 Beyazyüz Göka, a.g.m., s. 44.

38 Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri (Türk Milliyetçiliğinin Temelleri)*, çev. Cemil Meriç, İstanbul: Sebil Yayınları, 1980. İlginçtir ki, bu eser sanki daha iyisiymiş gibi Kültür Bakanlığı tarafından ikinci kez tercüme ettirilir. Bkz. Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

39 Güneç Çeğin, "Cemil Meriç'e Armağan", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 214.

ölüme mahkûm etmişlerdi. Sökmen Süer, sana bu memlekette iş yok, diye bağırdı, aklın varsa intihar et (6.2.1963), (*Jurnal I*, s. 91).

Kuşkusuz, hayatının en trajik hadisesi gözlerini kaybetmesidir. Gerçi Meriç, çocukluğundan itibaren zaten belli bir görme zorluğu yaşamaktadır. Gözlerindeki miyopinin seviyesi, yıllar içinde iyice artar. Bir dost ziyareti dönüşünde, merdivenlerden inerken sendeleyerek yuvarlanır. Ayağa kaldırıldığında ilk sözü: “Hiçbir şey görmüyorum” olur. Yıl 1954’tür ve Meriç henüz 38 yaşındadır. Kitapların dünyasında yaşayan herhangi bir fert için gözlerini kaybetmekle ipte sallandırılmak eşdeğerdir.

Kitap bir limandı benim için. Kitaplarda yaşadım. Ve kitaptaki insanları sokaktakilerden daha çok sevdim. Kitap benim has bahçemdi. Hayat yolculuğumun sınır taşları kitaplar. Bir kanat darbesiyle Olem, bir kanat darbesiyle Himaleya. Ayrı bir dil konuşuyordum çağdaşlarımla. Gurbetteydim (14.10.1966), (*Jurnal II*, s. 53).

Büyük bir yıkım yaşar Meriç. Çoğu kez intiharı düşünür. Hayatının sonuna kadar gömüldüğü karanlıkta kendisine ışık tutacak başta eşi ve çocukları, dostları yardımına koşacaklar, onlar okuyacak, o dinleyecektir artık. Buna rağmen körlüğü hiçbir zaman içine sindiremeyecektir. Yazdığı satırların içine serpiştirir isyanını:

Ben alışamadım körlüğe. Bu kelime telaffuz edildikçe büyük bir kabahat işlemişim gibi yüzüm kızarıyor. Gözlerimi göstermek istemiyorum. Körlük bütün devirlerin ve ülkelerin paryası. Kör müsün? Kör olasıca! Hay kör şeytan Roman’ın bütün canavarlara bütün sürüngünlere açılan kapıları körlere kapalı. Neden? O halde ıstıraplarından bir roman bir şiir de yaratamayacak kör. Kimin hikâyesini anlatsın? (15.2.1963), (*Jurnal I*, s. 108).

Düşünen, üreten, sürekli okuyan bir insan için kolay değildir kör olmak. Bir an gözlerimizi kapatıp birkaç saat hiç açmayarak yaşadığımızı farzedelim. Bu karanlık dünyaya bir ömür boyu nasıl katlanabileceğimizi tahayyül edelim. Meriç’in ızdırabını bir parça anlayabilmek belki kabildir ancak geri kalan 33 yılı kör bir adam olarak yaşamayı yine de tahayyül edemeyiz. Meriç’in isyanı kimi zaman Tanrı’yadır. İç dünyanın sabırla tahakküm edilmiş kaleleri bazen isyan güllelerine yenik düşer. O onlardan birinde hıçkırıklara gark olmuş bir adamın cümlelerini okuruz:

Gözlerim açılmadan bahtiyar olmama imkân yok. Ne dostluğa, ne sevgiye... Tefekküre de inanmıyorum. Bazen ıstırap anında büyük şeyler düşündüğümü vehmediyorum. Allah’a varacaksın. Fakat neden zulmediyor bu kadar? Mutlak adalet ve sevgi olması lâzım. Niye alıyor gözümü? Bana acımıyorsa, memlekete acısın. Düşünme kabiliyeti, ihtiyacı vermiş (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 407).

Gözlerini yitirmek Meriç’in hayatında yaşadığı acıların cabası gibidir. Yaşadığı münevver muhitinde yalnızdır. His dünyasında yalnız. Çalışkandır, kılı kırk yararcasına titizdir. Çeyreği bile etmeyecekler el üstünde tutulup taltif edilirken, bir köşede bırakılmışlığı büyük bir yeis içinde yaşar. Sığınacak bir kuytusuna bile yoktur.

Yıllarca aç kaldım. Koca bir şehirde yapayalnız ve aç kalmak. Köpeklerin bisküvilerle beslendiği bir dünyada aç bir aydın, aç bin aydın, aç milyonlarca aydın. Ama beni aklıktan fazla işyana sürükleyen tek oluşumdu. Aç ve tek olmak. Gurbet ve açlık. Bu şehrin kaldırımlarında bir başka aç Cemil Meriç hiçbir zaman dolaşmamıştır, diye düşünürdüm. İmparatorluk okuma yazma bilen her tebaasına şahane caizeler dağıtmıştı. Ben düşünen,

okuyan ve temsil ettiği, temsil ettiğini sandığı beşeri kıymetleri lekelememek için aç kalmaya, açlıktan kıvranmaya razı olan adam. Sonra bu açlık yalnız midenin değil, daha korkunç açlıklarla kol kola idi. Tenin açlığı gönlün açlığı. Yaşamadım. Çocukluğumu, gençliğimi, yaşamadım. Hep kafamın üzerinde yürüdü vücudum. Seni seviyorum sözünün bir yalan, bir teselli, bir alay olarak bile muhatabı olmamak. Muhatabı ve mütekellemi (27.3.1963), (*Jurnal I*, s. 151).

Yokluğun sıkıntısını hayatının hemen her anında çekmiş, muzdarip, çilekeş bir aydındır Meriç. Kimi zaman maddî kıymetleri aşağılayan ironik misaller de verir:

Deli İbrahim, Osmanoğulları'nın en akıllısı. İnci balıklara atılmak için yaratılmış olmasaydı, denizlerde ne işi vardı? (*Bu Ülke*, s. 294; *Jurnal I*, s. 230).

Yerini yadırgayan bir hali vardır çoğu kez. Mızımız bir adam da değildir aslında. Hayattan yediği silleler karşısında çoğu kez sendeler ama her defasında tutunacak bir dal bulur ve ayakta kalır. Zirvelerin hülyasını kuran biri için bunu hiçbir zaman bir muvaffakiyet saymaz. Müşteki cümlelerinde kimi zaman teselli de eder kendisini. Hayatındaki ilk aşk durağı Lübnanlı bir fahişe olan Linda'dır. Son durak ise Lamia Hanım. Reşat Nuri'nin *Dudaktan Kalbe* isimli romanındaki Hüseyin Kenan'ın Lamia'sına olan vuslatsız aşkı karşısında, annesinin mezarı başında haykırdığı cümlelere⁴⁰ benzeyen şu cümleleri Lamia Hanım'a yazdığı bir mektupta okuyoruz:

Başka bir ülkede doğmalıydım, başka ülkede veya başka bir çağda, en iyisi hiç doğmamalıydım. Anlaşılmadım, anlaşılmadım, anlaşılmadım. Hayatım bir bozgunlar silsilesi. Hiçbir kavgam zaferle taçlanmadı. Ben ezeli bir mağlubum. Ama tarihi yaratan bu mağluplar, bir ülkeyi onlar ebedileştirir. Sen, tek mükâfatım benim (20.11.1966.), (*Jurnal II*, s. 89).

Homo homini lupus ya da *insan insanın kurdudur*. Dost meclislerindeki riyakârlığa karşı da isyanı vardır Meriç'in. Rakı sofralarında memleket kurtaran Türk aydınının mecalisizliği sadece açık denizlerin azgın dalgalarında bocalayan bir geminin sığılacak bir liman bulamayışı misali, yaşlanacağı bir içtimâî sınıfın olmayışıyla birlikte, bir parça da kendi içindeki vefasızlığıdır ona göre. Muavenete en çok ihtiyaç duyduğu günlerinde yanında bulamamıştır hiçbirini.

Geçen akşam Berke'lerde ortaya bu konu atıldı. Neden Avrupa bizden ileri? Neden bizde adam yetişmiyor vs. İçimden alev gibi kelimeler yükseldi. Ve yanan bir kömürü çığner gibi dişlerimi sıktım. Neden yetişsin? Yıldızları söndürmeye çalışan bir obskürantizm. Ateş böceklerine tahammülü yok bu gecenin. Ben elimde demir asa, ayaklarımda çarık Hint'i keşfe çıkarken hanginiz bir teşvik sadakası lütfettiniz aslanlarımız? Aradığım kitapları elimde geçmesin diye kütüphanelerden toplayıp evinize sakladınız. Aslan⁴¹ yirmi kuruşluk kitaba yirmi lira istedi. Ve zavallı manüskirim aylardan beri arafta bir habennekanın⁴² vereceği hükmü beklemektedir (27.2.1963), (*Jurnal I*, s. 128).

40 "Ben hayatın bir mağlubuyum anne...", Reşat Nuri Güntekin, *Dudaktan Kalbe*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, ts., s. 287.

41 Emin olmamakla birlikte, Elif Kitabevi sahibi Aslan Kaynaradağ olsa gerek.

42 "Ahmaklığı darbu mesel olmuş bir kimsedir, ahmak manasında kullanılır." Abdullah Yeğin, *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lügat (İslami-İlmi-Edebi-Felsefi)*, İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları, 1992, s. 212.

Hint üzerine çalıştığı yıllarda, konunun hiçbirecessüs yaratamadığını gördüğünde daha da bir hüznü kaplamıştır içini. Etiyle, kemiğiyle, ruhuyla kendisini Batı'ya teslim eden Türk aydınının bu lakayt tavrını içine sindiremez bir türlü. Türk aydınının gözünde tek medeniyet vardır: Greko-Romen medeniyeti. Gerisi insanlığın emekleme çağında çıkardığı agu sesleridir. Meriç içinden istihza etse de bu tavra, yine de kızar, veryansın eder.

Ex Oriente Lux... Gemimiz Marsilya'da uzaklaşırken, kendi kendime tekrarlıyorum bu sözleri, istemeyerek: Işık Doğudan Gelir (*Işık Doğudan Gelir*, s. 154).

Vehbi Eralp'in⁴³ dudak büküşünü bir türlü unutamıyorum."Şimdi bırak bunu, ciddi şeylerden bahsedelim, hanımefendi nasıl?" Bu adamların karşısında konuşmak. Hele bu kadar bozuk bir ruh haleti içinde. Gerçekten bu kadar değersiz mi Hint? Salih Zeki, Berke, Fuat Oktay, Şemsi, herkes, herkes ilgisiz. Oğlum bile basılınsın da okuruz diyordu. Ne yapabilirim? (26.1.1963), (*Jurnal I*, s. 148).

3. Üslubu ve Dil Sevgisi

Düşüncenin doğabilmesi için evvelâ bir dile ihtiyaç var (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 139).

Bir şeylere sahip olunmadıkça, bir şeyleri kaybetme korkusu içine düşülmez. Cemil Meriç, üslup sahibi bir yazardır. Bu yüzden Türk dili üzerindeki tasfiyecilik dalgasına karşı sert bir kaya gibi dimdik ayaktadır. "Dil düşünceyi taşıyan bir taşı, içinde düşünceyi bulunduran bir kaptır. Düşünmenin gerçek temeli, soyutlama, temsil, zihnin işlemleri yapabilme ve sembolleri kurabilme gibi yeteneklerdir."⁴⁴

Muzlim hayatımın biricik şerefi, biricik zevki, biricik manası Türkçenin müdafaasıdır (12.11.1970), (*Jurnal II*, s. 173).

30'lu yıllardaki dil inkılabı furyası karşısında aleni muhalefetini üslubuna yansıtır. Mazisi, kökü olmayan kelimelerin yerlerine ikame edildikleri, Türkçeye mal olmuş tüm kelimeleri ısrarla yazar ve telaffuz eder. Uydurmacılık hareketine karşı o kadar sert, o kadar acımasızdır ki, bu yeni hareketi argonun bile aşığınsında tasvir eder:

Argo, kanundan kaçanların dili. Uydurma dil, tarihten kaçanların... Argo, korkunun ördüğü duvar; uydurma dil şuursuzluğun. Biri günahları gizleyen peçe, öteki irfanı boğan kement. Argo, yaralı bir vicdanın sesi; uydurma dil, hafızasını kaybeden bir neslin. Argo, her ülkenin; uydurma dil, ülkesizlerin (*Bu Ülke*, s. 84).

Bir milletin hüviyetini yok etmenin ilk hamlesi, o milletin dilinin yozlaştırılmasından geçer. Meriç, Türk dilinin başına gelen felaketlerin en büyüğü olarak tasvir ettiği, binlerce yıllık mazinin müktesebatını bir safra gibi atan harf inkılabı karşısında veryansın eder. Üstelik feryadının en manalı tarafı, tarihinde hiçbir zaman müstemleke olmamış bir memlekette, bu işin bizzat o ülkenin münevveri eliyle yapılmış olmasıdır.

43 Türk felsefesinin gözde simalarından biri olan Halil Vehbi Eralp'le yapılan bir söyleşi ve adı geçenin bibliyografyası için bkz. Arslan Kaynaradağ, *Felsefecilerle Söyleşiler*, İstanbul: Elif Kitabevi, 1985, s. 65-78.

44 Celalettin Divlekçi, "Dil-Düşünce İlişkisi Bağlamında Cemil Meriç'in Dil Hassasiyeti", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 129.

Altı yüz senenin ötesine atlamak, yani milli tarihte altı yüz senelik bir parantez, bir uçurum. Dil-Tarih Kurumu şefin bu emrini sadakatle başarmaya çalıştı. Tarih gömülmez. Binleriyle, sokaklarıyla, müzeleriyle, mezarlarıyla yok edilmesi imkânsız bir şahittir. Sıra dile geldi. Yeni harfler zaten geleneğin, irfan geleneğinin sırtına indirilen bir baltaydı. Selanikliler, Rusya'dan gelen Türkler ve şefin iltifat görmeye koşan kızanlar dili tahrip için cansiperane bir gayret harcadılar. Mustafa Kemal işin maskaralığa vardığını anladı, ama iş işten geçmişti (30.1.1964), (*Jurnal I*, s. 301).

Asrileşme bayrağını tefekkür kulelerine çeken zevata karşı, adeta “bari yüzünü döndüğün Batı'nın allamesi gibi hareket et” der. Eskiye tasfiye edip, yeniyi kurmanın belki maddi âlemde mümkün olabilirdiğinden bahisle, bir milletin maşeri hafızasının ete, kemiğe bürünmüş hali olan dil üzerinde yapılan müdahaleler karşısında isyankâr kaleminden şu satırlar dökülür:

Kamus, bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanıyla, hassasiyetiyle, şuuruyla. Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilali, tek mukaddese saygı göstermiş; kamusa. Eski sözlüğe kızıl bir külah geçirdiğini söyleyen Hugo, tek kelime uydurmamış; sembolizm'in üç silâhşoru de öyle. Ama kullandıkları her kelime yeni. Heyhat! Batı'da cinnet bile terbiyeli (*Bu Ülke*, s. 86).

Meriç nazarında, Türk matbuat âleminin şahlanmış tarihinin zirvesi II. Meşrutiyet dönemidir. O yıllardaki kıraathaneler, ismiyle mündemiç mekânlardır. Okuryazar mevcudu azdır ancak biri okur, otuzu dinler. Gazeteler, mecmualar, sadece kendi işlerini yaparlar. Her biri birer mekteptir. Tek geçim kapıları vardır: kariler. Hür tefekkürün ilk kıvılcımları çakmaya başlamıştır dergilerde. Ancak bir müddet sonra yegâne velinimetini kaybederler.

Sonra meşhur facia: harf ve dil devrimi. Hadi her şeye yeni baştan soyun! Birikim yok. Bu beyin ameliyatları ölümle neticelenmezse, ne zaman, hangi bahtiyar şartlar içinde yeniden öğrenmeye başlayabileceğiz? (21.10.1980), (*Jurnal II*, s. 248).

Dergiler, İkinci Meşrutiyet'te bir hitabet kürsüsüyüdü, hitabet kürsüsü veya bayrak. Altın çağları yeni harflerin kabulü ile sona erdi. Eski okuyucularını kaybettiler, yeni okuyucu nesilleri yetişinceye kadar devletten yardım beklemek zorunda kaldılar. Cumhuriyet intelijansiyasının en acil vazifesi, maziye tasfiye ve hâli takviyeydi. Takrir-i Sükûn Kanunundan 1940'lara kadar, dergilerimiz, hiçbir “aşırı” düşünceye, daha doğrusu düşünceye yer vermezler (*Bu Ülke*, s. 101).

Takrir-i Sükûn⁴⁵ sonrası dönemde sindirilen muhalefet karşısında, artık iyiden iyiyeye tek yönlü propagandanın icra edildiği ülkedeki kültür siyasetinin mimarları, yepyeni bir umde ittihaz ettiler: Halkçılık. Reayadan yurттаşa doğru tekâmül edecek bir

45 Takrir-i Sükûn Kanununun çıkarılması öncesinde, Doğudaki isyan karşısında, önlemlerin sertleştirilmesi görüşünde olan CHF içindeki şiddet yanlısı grup, fırka grubunda bir genel görüşme açtı. Henüz Fethi Bey hükümetinin beş gün önce aldığı güvenoyu ertesinde yapılan genel görüşme sonucunda, 2 Mart 1925'te 60 oya karşın 94 oyla Fethi Bey'e güvensizlik belirtildi. Yeni Hükümet İsmet Paşa tarafından kuruldu. Tevfik Çavdar, “Cumhuriyetin Başlangıcında Filizlenen Demokrasi ve ‘Takrir-i Sükûn’ Yasası”, *Birikim*, Ağustos 1989, sy. 4, s. 39. Türkiye Cumhuriyeti'nde tek partili yıllara gidişi önceleyen Takrir-i Sükûn dönemine ilişkin olarak, hala en faydalı eserlerden biri, belki de birincisi olan şu kitabı bkz. Mete Tunçay, *T.C. 'nde* ➤

halk. Halka doğru gitmenin biricik enstrümanı olarak halkın anlayacağı bir dil şiar edinilecekti. Makyavelizm hükmünü icra etti. Gayeyi ihdas için vasıta, ehemmiyetini yitirdi. Hedef asrileşmek, medenileşmekti. Vasıta ise vulgarizasyon. Meriç bu noktadaki tenakuzu şu cümlelerle ifade ediyor:

Türkçenin bedbahtlığı, tabii tekâmülünü yaparken, birdenbire zıplamaya zorlanmasından olmuştur. Nesiller arasındaki köprüler uçurulmuş ve hafızadan mahrum bir nesil türetilmiştir. Hafızadan yani kültürden (...) "Halkın tuttuğu Türkçe" ne demek? Hangi halk? Türkiye'nin kuzeyi, güneyi, doğusu ile batısı aynı vokabüleri kullanmaz. Bütün memleketler böyledir. Nereyi ölçtü alacağız... Sonra, "bugünkü nesil". Bugünkü nesil, ağabeylerinin hafızası zorla iğdiş edilen ikinci nesildir. Devlet kanalı ile nereden çıktığı bilinmeyen, eğri büğrü kelimeler onların genç beyinlerine zorla sokulmuş. Halk Partisi, uydurcacılığı devrimcilik olarak göstermiş. Dil Kurumu elindeki kaynakları bu uğurda seferber etmiş. Zavallı aydınlar neye uğradıklarını, ne yapacaklarını şaşırılmışlar. Dil Kurumu, kurulduğu günden bugüne, hangi selahiyettar ilim ve sanat adamını etrafında toplamış? İlim zaten yok... "Halkın tutması" neyle belli olacak? Mesela, yeni harflerden önce, ilk mektep tahsili yapan her İstanbullu Refik Halit'i, Reşat Nuri'yi, Halide Edip'i rahat okuyabiliyordu. O halde halk kim? Halk, ilk tahsil gören İstanbulluydu o devirde. İlk tahsil yaygın bir hal aldıktan sonra, adeta üniform hale geldikten sonra, ilk tahsil yapan herkes "halk" olacaktı ve tabiatıyla Refik Halit'i, Reşat Nuri'yi, Ahmet Mithat'ı anlayacaktı... (14.1.1963), (*Jurnal I*, s. 70-71).

Türk dilinin modernleştirilmesi, arılaştırılması hususunda uydurcacığın bayraktarlığını yapanlara karşı sert ifadelerle hücumla geçen Meriç'in, incitmekten kaçınmayan, bir anlamda edebi sövgülerle (!) süslediği cümleleri okunduğunda, asabî ruhuna eşlik eden diş gıcirtılarını duyar gibi oluyoruz. Ataç bahsinde aldığı notlarındaki şu cümleler, ismi geçenlerin, yakınında buldukları takdirde, neredeyse gırtlaklarına sarılacağı hissini veriyor.

Türkiye, bütün kütüphaneleri yakılan, bütün mazisi, bütün tarihi imha edilen bu bedbaht ülke, bu panayır soytarısından daha münasip bir mezarıcı bulamazdı. İliksiz, usaresiz, ruhsuz bir edebiyat. Melih Cevdet ve benzerleri, Ataç gübreliginde yetişen son mantarlar. Anadolu, başındaki oturağı tekmeleyip bu süprüntüleri temizlemedikçe, namuslu fikir adamlarının sığınacağı iki yer var: ölüm ve cinnet (4.12.1967), (*Jurnal II*, s. 160).

Türk romanının Batı romanı karşısındaki geriliği bahsi açıldığı zaman Meriç, müştekilerin işin künhüne vakıf olmadıklarında ısrar ediyor. Batı edebiyatının klasikleri tercüme edilirken çok büyük bir hata yapılmıştır ona göre. Önce Türkçe geçmişiyle ve bugünüyle yok farzedilmiş, yeniden kurulmaya çalışılmıştır.⁴⁶ Sonra köksüz, musiki-

Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s. 127-183; TCF'nin kapatılmasıyla birlikte başlayan bu dönem hakkında farklı bakış açıları ürettiği olan çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemli ikisi şunlardır; Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991; Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyetinin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1994.

46 Oysa Şemsettin Sami, Ahmet Mithat Efendi, Nabizade Nazım, Recaizade Mahmut Ekrem, Namık Kemal, Filibeli Ahmet Hilmi, Mizancı Mehmed Murad'larla başlayan bir roman geleneğimiz oluşmaya başlamıştı. Robert P. Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, çev. Tomris Uyar, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984, s. 17-122.

siz bir uydurma dil kampanyası başlatılmış, gözde zekâlarımız bu abesle iştilal ede gelmişlerdir ([27.3.1982], *Jurnal II*, s. 325). Oysa Meriç'e göre;

Roman, gelişen içtimai bir sınıfın emellerini dile getirir, Bizde ne böyle bir sınıf var, ne ortak bir dünya görüşü. Beylik yalanlar bir yana, telkin veya tebliğ edeceğimiz ortak bir düşünce, ortak bir inanç veya ideal var mı? 1928'de alfabeyle başlayan bir millet 1936'da nasıl kendisini ifade edecek (*Kırk Ambar*, s. 325).

Aşk manasını kaybetti. Roman neyi anlatacak? Eski zaman romanının konusunu yapan nice buhranlar da yumuşadı. Tanrı'ya inanmayan bir dünyanın çocukları için aşk, herhangi bir jest. Romanın buhranı buradan geliyor (*Kırk Ambar*, s. 149).

Belli bir çevrede maddi ve manevî vasıfları kesin olarak sınırlanmış; kucağında yaşadığı çevreye iştilalarının, emellerinin veya tutkularının etkisiyle tepki gösteren yahut ta amacına ulaşmak için bu çevreden faydalanmaya kalkışan kişiler olacak ki roman doğabilsin (*Kırk Ambar*, s. 249).

Sadece edebiyata değil, devlet idaresine de sirayet eden uydurcılığın boyutları inanılmazdı.⁴⁷ Mebuslar önce sayılabildiler tutmadı, sonra milletvekili. Ataç tilciklerinin eşliğinde Moğolcadan taylar devşirildi. Teşkilatı esasiye, anayasa; şurayı devlet, daniştay; mahkeme-i temyiz, yargıtay; meclis, kamutay yapıldı (*Mağaradakiler*, s. 259). Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte eski lisana geri dönüldü. Ancak bu hamle, 27 Mayıs'ın gerekçelerinden biri olan irticaya verilen tavizin delillerinden biri sayıldı.⁴⁸ Mürteci ya da kelimenin kendisi kadar itici bir tercümesiyle: gerici. Meriç bu mefhum keşmekeşine sert bir darbe daha vurur:

Ne güzel tarif: "Gerici, bir toplumun gelişmesini sağlayacak hiçbir yeniliği istemeyen, her yönüyle eskiyi özleyen ve eski düzeni getirmeğe çalışan (kimse)" (*Meydan Larousse*). Tarifin tek kusuru bu ucubenin hangi çağda, hangi ülkede yaşadığını söylememesi. Murdar bir hal'den muhteşem bir maziye kanatlanmak gerici kimsenin, her namuslu insan gericidir. IV. Murat'a, Süleyman devrine dön! diye haykıran Koçi Bey'den Reşit Paşa'ya kadar Osmanlı Devleti'nin bütün islahatçıları gerici. Dante, yaşadığı çağdan iğrenir. Balzac eseri ni iki ezeli hakikatin ışığında yazar: kilise ve krallık. Dostoyevski maziye âşık. Dante gerici, Balzac gerici, Dostoyevski gerici! (*Bu Ülke*, s. 80).

Türk dilinin Arapça ve Farsçanın esaretinden kurtarılması hareketi. Ya da "lisanimızdaki ecnebi kelimeleri ihraç edeceğiz". Şüphesiz bu siyasetin tek bir gayesi var: bir kültür iklimini terk, medeni milletlerin kültür iklimine iltica. Oysa bir lisan kelime tasfiyesiyle değil, varolanı muhafaza, olmayanı kendi tabiatı içinde istihsal etme, ya da

47 Bu hususlar hakkında kısa ve öz olarak iyi bir anlatım için şu eser büyük bir önemi haizdir: Uriel Heid, *Türkiye'de Dil Devrimi*, çev.Nejlet Öztürk, İstanbul: IQ KültürSanat Yayıncılık, 2001.

48 Ezanın Arapça okunmasına geri dönülmesi suretiyle mürtecilere verilen taviz önemli ihtilal gerekçelerinden kabul ediliyordu. Oysa Arapça ezan okumayı yasaklayan kanun maddesini Türk Ceza Kanununa koyan CHP de TBMM'de teklifi desteklemiş ve parti sözcüsü Cemal Reşit Eyüboğlu kürsüye gelerek: "Arapça ezan meselesinin bir ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız. Böylece tasarı, partilerin müşterek malı olarak kabul edilmelidir" demiştir; Nazlı Ilıcak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1975, c. I, s. 201 vd.

iktibas etmek suretiyle gelişir, inkişaf eder.⁴⁹ Bu noktada Meriç, Cezmi Ertuğrul'dan bir iktibasla meseleyi özetler:

“Diller birlik ve saflıklarını kaybederek gelişir. İnsan zekâsı yeni fetihler yaptıkça dil de yeni mefhumlarla zenginleşir. Yaşayan ve ilerleyen bir milletin dili, olduğu yerde kalmaz. Yabancı kaynaklardan aktarılan kelimeler, o dilin öz malı olur, anlamazlar bir daha. Biz onları çıkardık sanırız, ama bir de bakarız ki kısa bir zaman sonra hep birden geri dönmüşler. Diller de toplumlara benzer; kendilerinde olmayı temas ettikleri medeniyetlerden alırlar... Kelime iktibasları dili geliştirir, zedelemesiz... Norman istilasıyla İngilizceye çok geniş ölçüde Fransızca sözler girmiş, dil değişmiş mi? Hayır. Kelime hazinesinin büyük bir kısmı Roman kaynaklı, ama İngilizce bir Cermen dilidir. Almanca, İngilizce, Fransızca, Latince'den yalnız kelime almakla kalmamış, bir sürü de kural almıştır... İngilizcedeki mefhumlardan yüzde seksenden fazlasının biri Sakson, öteki Latin menşeli iki ayrı karşılığı var. Tıpkı bizim gibi. Kelimeler dilin hammaddesi. Dili yapan nahiv. Ana kuralları ayakta durdukça, o dile dünyanın bütün kelimeleri girse, bağımsızlığı tehlikeye düşmez. Dildeki keşmekeş yabancı kelimelerin çokluğundan gelmiyor, anarşi kafamızda” (*Mağaradakiler*, s. 264).

Meriç, dil üzerinde yapılan tahribat karşısındaki suskunluğun en büyük sebebinin harplerde meydana gelen münevver kırımının olduğu fikrindedir. Binbir zorlukla, memleketteki pek az mektepten yetişen, II. Meşrutiyet'in hürriyet havasında pişen, mahdut miktardaki münevver, harplerde harcanmıştır. Geri kalanlar ise yapılanlar karşısında ya susmuş ya da alkış tutmuşlardır. Oysa dilde inkılâp yapılamaz, bu tam anlamıyla bir çılgınlıktır. Cemiyet geliştikçe dil de gelişir. Osmanlıca diye isimlendirilen dil, Anadolu'da mukim İslamiyet'i benimsemiş, halis Türkçedir. Türk dili ailesinin batı kolu (*Mağaradakiler*, s. 267). İşin garibi;

Arap harflerini müdafaya yeltenen bir tek hoca çıkar: Yahudi Avram Galanti.⁵⁰ Harf devrimi, kütüphaneleri tuğla yığına çevirir, irfanımızı düne bağlayan köprüler uçurulmuştur. Müstağripler, zaferin sarhoşluğuyla bedahetlere meydan okurlar. Hiçbir ülkenin eşine rastlamadığı bir vandalizme inkılâp adı verilir: Dil inkılâbı. Bu aşırı tasfiyecilik çıkmazca saplanınca sahneye yeni bir nazariye çıkarılır: Güneş Dil Teorisi.⁵¹ Bu dâhiyane buluş

49 Kısmen 1980 sonrasında bu anlayış yerleştirilmeye çalışıldı. Buna göre dil canlı bir varlıktır.

Dilin gelişimine dışarıdan müdahalede bulunulamaz. Dil planlaması ve özleştirme adı altında kelime tasfiyeciliği yapılamaz. XIX. yüzyıl dilbilim anlayışı da bunu öngörmektedir. Kâmile İmer, *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 160.

50 Avram Galanti, harf inkılâbına şu iki temel gerekçeyle karşı çıkıyordu:

1 Hars ve medeniyet sahibi olan bir millet, mazarını unutmağı arzu etmez ise, bir müessesemi ictimâiyeye olan lisanının yazısını değiştiremez... Türkler eski bir harsa ve medeniyeti malik olduklarından, eslafın, müteaddid asırlarda yazdıkları âsârın yazısını terk edemezler!

2 Türkçe müteaddid asırlardan beri Arapça ve Acemce ile yoğrulmuş ve bütün fikrî mahsulleri de bu iki lisân ile meşbu'dur. Lâtin harfli Türkçe ile kelime yapmaya yarayan dokuz harfin lisânımızdan ihracıyla lisânımız ilerleyemeyeceğinden terakkimizi te'min edecek olan Arapça yazının ibkâsı zaruridir"; Avram Galanti, *Arabi Harfler Terakkimize Mani Degildir*, Latinize Eden: Fethi Kale, İstanbul: Bedir Yayınları, 1996, s. 56.

51 Dilde devrim şiarı ile dilin perişan edildiği yönündeki serzenişin tarihi ta o şaşalı günlere kadar gider. Bütün Türk lehçelerini bilenlerin yakındıkları şey aynıdır: Sadece Dil Kurumunun lehçesini anlamıyoruz. Güneş dil teorisinin isim babası olan Atatürk, bu fikriyatı Viyanalı bir

intelijansiyanın namusunu kurtarır. Türkçe bütün dillerin anası olduğuna göre özleştirmeğe ne lüzum var. Ama bir kere ok yaydan fırlamıştır. İntelijansiya ebedî şefin ölümünden sonra büsbütün gemi azya alır. Dil devrimi politikanın emrindedir artık. Ona dil uzatmak, devlete karşı koymaktır. Aydınım tek hürriyeti vardır: dili tahrip. Mektepler nesisillerin hafzasını nesebi gayrı sahih “tilcik’lerle doldurur. Güdümlü basın bu yıkılığa alkış tutar (*Mağaradakiler*, s. 266).

Geri kalmışlıkla alfabe arasında kurulan doğru orantı karşısında Meriç’in söyleyebilecekleri vardır. Ruslar, Çinliler alfabelerini değiştirmediler. Yunanlılar ve Japonlar da. Dünyanın dört bir yanından Filistin topraklarına gelip, 1948’de İsrail devletini kuran Yahudilerin kullandıkları alfabe de İbrani alfabesidir. Oysa geldikleri ülkelerin bilimde, sanatta, ticarete kalburüstü insanlarıydılar. Meriç’e göre bu fikriyatın kaynağı dışarıdadır. Niyet ne kadar iyi olursa olsun, netice tam bir yıkım olmuştur.

Harflerimizi değiştirmemizi ilk defa teklif eden İslâm düşmanı Volney’dir. Münif Paşa’nın⁵² hocasıdır. Dil davası yoktur, intelijansiyanın yabancılaşması, başkalaşması, düşmanlaşması vardır. Türkiye’de halk kendi kitaplarını, aydın Batı’nın kitaplarını okur. Halkın anlayacağı bir dil konuşmaktan elbette ki utanacaklardı. Sonra Kuran’daki kelimelere tahammül edemediler. Münevvere kelimelerde bile tahammül edemediler. Hakikatte dil davası yok, Türk insanının hafzasından iğdiş edilmesi var (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 295).

Meriç sıkça, “madem alfabeyi değiştirdiniz, bari Türk tefekkürünün zirvelerinin eserlerini latinize edin” der. Ancak bu çağrının yankısı bambaşka bir biçimde yansır. Türk dilinin zirve kalemleri sadeleştirme adı altında berbat bir üslup ve ahenkle yeniden okuyucuya sunulur.⁵³ Bu vesileyle, yapılan bir sadeleştirmeyi, bir yığın yanlışlarla birlikte örnekler vererek tenkit eder ve cümlelerini şöyle bağlar:

Namık Kemal tercüme edilemez! Cevdet Paşa tercüme edilemez; Belagattaki iktidarını dosta düşmana kabul ettiren bir nesir üstadını musikisiz, donuk, köksüz bir ifadeyle konuşturmak ne büyük hadnâşinaslık. Hele Paşa’yı zaman zaman Ataç tilcikleri ile miyavlatmak, utanmazlığın ta kendisi. (*Umrandan Uygarlığa*, ss. 323–324).

Cemil Meriç’in eleştiri oklarını fırlattığı bir başka saha ise Batı dillerinden Türkçemize tercüme edilen eserlerin aslına karşı gösterilen sadakattir.⁵⁴ Üslup ve belagat bir

doktor olan *Kvirgiç* tarafından Fransızca yazılan bir çalışmadan almıştır. Viyanalı’ya göre ilk düşünce güneşle alakalıydı. Dillerin doğuşu da güneşe bağlanmalıydı. Falih Rifki Atay, *Çankaya*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık A.Ş. Basımevi, 1969, s. 479; Zaman içinde teorisinin nasıl alaya alındığına ilişkin olarak bazı eserlerden derlenerek ortaya konmuş şu kısa ancak ilginç yazıya bakılabilir; Resimli Gayriresmi Tarih, “Türk Dehasının Ürünü Muhteşem Bir Teori!”, *Birikim*, Haziran 1989, sy. 2, s. 56–61.

52 Münif Paşa ve *Mecmuai Fünun* hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma)*, İstanbul: İz Yayınları, 1991, s. 43–182.

53 Maalesef bu furya hala sürüyor. Okuduğumuzda bir gariplik olduğunu sezdiğimiz, Ahmet İhsan Tokgöz’ün *Matbuat Hatıralarım* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993) isimli kitabının da aynı işgüzarlığa kurban gittiğini, titiz araştırmacı Ali Birinci’den öğrendik. Ali Birinci, *Tarih Üçünde Matbuat Âleminde Birkaç Adım*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2001, s. 9–38.

54 Aynı hassasiyeti kimilerine göre uçuk, bize göre ise hakikatlerini ayıklamak koşuluyla dikkate

tarafa eserin müellifine yazmadığı şeyleri yazdırmak gibi garabetlerin sergilediği tenkitlerinde, eserin aslına ait bir paragrafı bir tarafa, tercümeyle diğer tarafa koyar. Bilhassa mükemmel Fransızcasının, bir o kadar kuvvetli Türkçesinin eşliğinde aslına en sadık ve ahenkli tercümeyle yapar. Netice okuyucunun kanını donduracak kadar ürkütücüdür. Evet, çoğu yerde müellifi değil, mütercimi okumuşuzdur. Sözlerini çoğu kez aşağıdaki misalde görüldüğü gibi iğneli bir tarzda nihayete erdirir.

Tekâmül seyrini takibeder, kelimeler sabit ve aydınlık birer mefhum haline gelir, başka bir deyişle lafızlar dolarken alfabe devrimi, arkasından dil devrimi, düşüncenin yeni fetihlere kanatlanmasını önler. Hafızasını kaybeden nesiller yeni bir dil öğrenmek zorundadırlar. Anlamak, fikri bir ihtiyaç olmaktan çıkar söylememek için konuşulur. Kitaplar, sesli bir sükûtun abidesidirler. Doğudan kopmuşuk. Batıyı tanımıyorduk. Medeniyet bir hamlede fethedilemez. Tercüme, yabancı bir dünyanın döküntülerini aktarmıştı (*Mağaradakiler*, s. 238).

Ararat Yayinevi'nin *Mülkiyet Nedir?*'i dilimize kazandırmak istemesi alkışlanmaya lâyık bir davranış. Ne yazık ki bize sunulan tercüme bir garabetler sergisi. Zavallı Proudhon uğrayabileceği felaketlerin en korkuncuna uğramış. Yayinevinin kendisine saygısı varsa bu paçavrayı piyasadan toplatmalıdır (*Umrandan Uygurluğa*, s. 326).⁵⁵

Tercüme hataları sadece bu tip eserlerde mevcut değildir. Kutsal metinlerin Türkçeye yapılan tercümelemleri de vahim hatalarla doludur. Meriç, ağaca dalıp, ormanı göremeyen dar uzmanlaşmanı rahle-i tedrisinden asla geçmemiştir. Engin tecesüsünü izlerken bile baş döndürür. Kutsal kaynaklara ilişkin vukufiyeti özellikle *Işık Doğudan Gelir* başlıklı kitabından takip edilebilir.⁵⁶ Şu kritik ve tercümeden kaynaklandığı için birçok önemli eserde de aynen iktibas edilen ifadeyi, doğrusunu yazarak düzeltir Meriç.

Kitabı Mukaddes'teki bir başka tercüme hatası da Matta İncil'inde: "Devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin Allah'ın melekûtuna girmesinden daha kolaydır. Mütercimi, Yunanca kamelos (deve) ile kamilos (halat) kelimelerini karıştırmış. Yani iğnenin deliğinden geçecek deve değil, halat! (*Umrandan Uygurluğa*, s. 338-339).

Diğer bir tercüme tenkidinde ise, şair Cemal Süreyya tarafından Bouthoul'dan tercüme edilen ve 1971'de Varlık Yayinevi tarafından neşredilen *Toplumbilimin Tarihi* isimli eserdeki tercüme hatalarını bir bir sıraladıktan sonra, Yayinevinin söz konusu eserin dilimize şair Cemal Süreyya tarafından çevrildiğini belirtip, "Bu da değerini arttıran ayrı bir özelliktir" şeklindeki notuyla istihza edercesine şöyle yazar Meriç:

değer araştırmacı Yalçın Küçük'te de görmekteyiz. Yazar, Thomas More'un *Ütopya*'sının çevirisi için, yapıtın çevirenleri olarak zikredilenler tarafından çevrilmeyecek kadar bozuk bir çeviri olduğunu örneklerle ispatlıyor. Yalçın Küçük, *Bilim ve Edebiyat*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2004, s. 615-629. Milan Kundera'nın *Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği* (çev. Fatih Özgüven, İstanbul: İletişim Yayınları, 1989) isimli eserinin çeviri eleştirisi için bkz. Yalçın Küçük, *Estetik Hesaplaşma*, İstanbul: Tekin Yayinevi, 1987, s. 81-132.

55 Maalesef Meriç'in bu çağrısı yankısı bulmamıştır. Söz konusu çeviri yakın bir tarihte başka yayinevi tarafından aynen yayınlanmıştır. Bkz. Pierre Joseph Proudhon, *Mülkiyet Nedir?*, çev. Vedat Gülşen Üretürk, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

56 Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1984, s. 82-156.

Birden Baudelaire'i hatırladım. Şair, şair için ne demiş: “dev kanatları yürümesine engel oluyor”. Fıkra malum: şairliğe heveslenen bir şemsiye imalatçısı yazdıklarını Moliere'e yollamış. Üstadın cevabı şu: “Siz şemsiye yapın, hep şemsiye yapın, yalnız şemsiye yapın.” Biz de sayın şaire: Siz şiir yazın, hep şiir yazın, yalnız şiir yazın diyeceğiz (*Umrandan Uygarlığa*, s. 330).

Cemil Meriç'in kaygısının ana eksenini Divlekçi'nin ifadelerindeki endişeden kaynaklanıyor gibi gözüktüyor. Ne diyor Divlekçi: “Duygu ve ruh dünyamız, kendisine sunulan imkânlar çerçevesinde kendisini dışa vuracaktır. Şüphesiz bu imkânların en başında ise dil ve edebiyat gelmektedir. Ferdin ruh dünyası, dil bakımından kendisini dışa vuracak iyi bir kanal bulamadığı durumlarda ise, imkânlarla mütenasip olarak daralma, sıkışma riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Daralmış bir gönül dünyasıyla hayata müdahil olan fertlerin, hem cinsleriyle iletişim çatışması yaşamaması ise kaçınılmaz gibidir.”⁵⁷

4. Tefekkür Dünyası

Çocuk denilebilecek bir çağda öğrenmeye başladığı, hayatının sonuna kadar mükemmel düzeyde okuduğu, yazdığı, konuştuğu Fransızca, ona Garp dünyasını aracısız tanıma imkânı vermiştir. “Cemil Meriç insanlığın ürettiği bütün klasiklere Batı veya Doğu demeden sahip çıkar, sathileşmeye ve kutuplaşmaya prim vermez.”⁵⁸ Meriç belli bir ideolojiye hapsedilemeyecek kadar şümulü bir düşünürdür. Yine de özellikle son kitabı *Kültürden İrfana* ile biraz daha muhafazakâr ideolojiye yaklaşmış, neredeyse muhafazakârlıkla örtüşür duruma gelmiştir.⁵⁹ Batı'nın ruhunu en ince teferruatıyla öğrenen Meriç'in, son tahlilde Batı, daha doğrusu Avrupa hakkındaki kanaati en iyi şu cümleleri ile özetlenebilir:

Bütün Kuran'ları yaksak, bütün camileri yaksak, Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslâm. Karanlık, tehlikeli, düşman bir yağın! (*Umrandan Uygarlığa*, s. 9).

(...) Batı insanının gözünde Haçlı Seferlerinin yalnkılıç ve tekbir getiren cündileriyiz. Avrupa'nın bir nevi tezadı idik. Yani kıtayı tamamliyorduk—şimdi maymunuyuz. Yani hiçbir haysiyeti, hiçbir hikmeti vücudu olmayan ananesiz, haysiyetsiz, sırnaşık gölgesi. Avrupa materyalizmine rağmen Hıristiyan'dır. Hıristiyanlık Doğu ismi anılır anılmaz şahlanıverir.⁶⁰ İşçisi de, Marksisti de, Hıristiyan'dır hep Avrupalının. Durup dururken Hıristiyan değildir belki. Ama Hıristiyan bir devletle Müslüman bir devlet arasında bir tercih yapmak gerekince safkan Hıristiyan'dır. Biz Müslüman olduğundan, Doğulu olduğundan, Türk olduğundan utanan, aczinden tarihinden, dilinden utanan şursuz bir yağın

57 Divlekçi, a.g.m., s. 136–137.

58 Murat Yılmaz, “Cemil Meriç: Mağaradan Çıkanların Yol Arkadaşı”, *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 7.

59 Cemil Fedayi, “Cemil Meriç: Kültürden İrfana”, *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 157.

60 Asaf Hüseyin'e göre; Batı'nın İslam düşmanlığının temelinde, Hıristiyanlığın ve onun örgütlü din adamları sınıfının, kolektif hafızaya nakşettiği düşmanlık yatmaktadır. Çünkü İslam; tevhid-şirk çatışması temelinde inşa ettiği muvahid çatısına, ruhanlığı reddeden bir anlayışı oturmuştur ki, bu da en çok İsa'nın ve dolayısıyla Tanrı'nın yeryüzündeki vekilleri oldukları iddiasındaki kilise ve rahipler sınıfının otoritelerinin yıkılması demektir. Asaf Hüseyin, *Batının İslam'la Kavgası*, çev. Mesut Karaşahan, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991, s. 13 vd.

haline geldik. Nermi Uygur Orta Çağ felsefesi okutur, İbn Rüş'ün adını anmaz. Berke edebiyat tarihi yazar, Endülüs şiirinden habersizdir. Kendi kendine kazık atan, efendilerimiz gücünmesin diye hazinelerini gübre ile kamufle eden bir entelijansiya. Sonra Kıbrıs davasında Batı insanının bizi destekleyeceğini düşünmek gibi sazan balıklarını kahkahanadan çatlatacak bir hamakat (6.5.1965), (*Jurnal I*, s. 384–385).

Aydınlanma dönemiyle bambaşka bir vetire içine girmeye başlamıştır Batı. İnsan merkezli düşünceyle birlikte Batılı aydın yepyeni bir epistemik cemaat yaratmıştır.⁶¹ Zihniyette meydana gelen bu büyük devrim, öylesine tesirlidir ki, sadece Doğu ile değil, skolâstik dönemdeki kendi geçmişiyile de büyük bir epistemolojik hesaplaşma içindedir Batı aydını. Biri insanı kâinatın merkezine oturtur, diğeri uçsuz bucaksız evrende fani bir varlık olarak tasvir ederken, sonuç şaşkıncıdır. Cemil Meriç bu çelişkiyi şu cümlelerle ifade ediyor:

Machiavelli ile Freud iki müşahit. Biri politikayı ilimleştirmiş, öteki ruhiyatı. Avusturyalı hekim çağdaş insanın kulağına, “Canavarsın” diye fısıldıyor canavar ve hasta. Dertlerinin kaynağı annene duyduğun itiraf edilmez şehvet, babana beslediğin hayvanca kıskançlık. Ve Avrupalı, asırlarca gizli kalmış meziyetleri birdenbire keşfedilmiş gibi mağrur. Psikanaliz kârlı bir mit. Kilisesi, rahipleri, ayinleri var. Şuuraltı, her istediğini kolayca elde eden mutlu azınlığın imtiyazı. Yığın bu gibi inceliklerden haberi yok. Upanişat “Tanrısın” diyor insana. Freud “İtsin” diyor. Hangisi haklı? Şairi dinleyelim: “Gökten yücesin, topraktan bayağı. Yokluk zulmetiyle bağlıysan, toprak, İlâhî nurun tecelligâhı isen, arş.” (Feysi Hindi), (*Bu Ülke*, s. 208).

Türk düşünce dünyasının yıllar yılı çözemediği birçok problemin kökeninde, bize ait olmayan bir dünyanın meselelerini kendimizin saymamamız olduğu yönünde bir kanaati okuruz Meriç'ten. Bambaşka bir üslupla karşı karşıyayızdır. Öyle ki, Sol ve sağ çatışmasının yaşandığı yıllar içinde kaleme alınan cümleler, şiddetin olabildiğince hüküm sürdüğü yetmişlerin Türkiye'sinde taraflara akliselimi tembihlemektedir.⁶² Türkiye'deki siyasî akımlar arasında yapılan ideolojik tasnifin sağında ya da solunda olmanın kriterlerinin bir kez daha tartışmaya açılmasına davettir bu.

Mefhumların kâh gülünç, kâh korkunç maskelerle raksa çıktığı bir karnaval balosu, fikir hayatımız. Tanımıyoruz onları, nereden geliyorlar bilen yok. Firavunlara benziyorlar, kalabalığa çehrelerini göstermeyen firavunlara. Ve aydınlarımız, o meçhul heyulalar için ehramlara taş taşıyan birer köle. Kavga, insanla kader arasında değil artık, insanla kelime arasında. Rüyaları o bayraklaştırıyor. Yığınlar onun için yaşıyor, onun için dövüşüyor, onun için ölüyorlar. Mukaddeslerin rengine bürünen bir bukaletun kelime, semavî kitapların eytam. Ve en tehlikelileri, toprağımızda doğmayanlar. Sol'la sağ, bu karanlık kafilenin öncülerinden ikisi. Sol, Latince meş'um, eski Almancada eğri demek... Cehenneme inen merdiven hep sola bükülür. Sağ, kibar ve imtiyazlı; Rabbin sevgili kulları sağında oturacaklar, diyor Tevrat. Sol'la sağ'ın yeni bir hüviyetle politikaya sıçrayışı, Fran-

61 Epistemik Cemaati bilim sosyolojisi cephesinden inceleyen şu mükemmel çalışma büyük bir önem taşımaktadır. Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat (Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi)*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1992.

62 12 Eylül darbesinden hemen sonra yayımlanan kitabında incelediği meseleler hep yetmişlerin şiddet eylemlerinden mülhem hususlardır. Bkz. Cemil Meriç, *Bir Facianın Hikâyesi*, Ankara: Umran Yayınları, 1981.

sız İhtilali'yle yaşıt. Napolyon orduları ihtilalin ideolojisini dünyanın dört bucağına taşır; ideolojisini, yani kelimelerini. Avrupa, Fransa'nın mirasını muhabbetle benimser... aynı manevî iklim, aynı içtimai yapı. Önce burjuvazinin bayrağıdır sol, sonra dördüncü sınıfın... hürriyettir, terakkidir, müsavattır. Sağa türbedarlık düşer; türbedarlık, yani ezeli değerlerin bekliliği. Hangi ezeli değerlerin? İhtilal, istibdadın tasfiyesi; müjdeydi, ümitti, gelecekti. Sağ daima çekingen daima korkak, daima sevimsizdir. Çekingendir, çünkü maziye temsil eder; maziye, yani keyfiligi, kanunsuzluğu. Korkaktır, zira kanlı imtiyazların ve karanlık istismarların mirasçısıdır. Sevimsizdir, hangi mezarlığı ürpermeden seyredebiliriz? Avrupa'nın son iki yüz yıllık tarihi, sol'un zaferleri, sağ'ın hizmetleri tarihidir (*Bu Ülke*, s. 77-78).

Osmanlı yıkılışını anladığı andan itibaren yüzünü Batı'ya çevirdi. Ancak bu yöneliş birkaç asır öncesinin fütuhât nidalarıyla bezenmiş bir yöneliş değildi. Batı artık fethedilecek toprakları olan bir coğrafya değil, kendisinden pek çok şey öğrenilecek bir öğretmendir. Bir tür mukallidi olmak istedi Osmanlı Batı'nın. Direnebilir miydi? Belki, ama taklitten öte yapabileceği pek bir şey yok muydu? Osmanlı aydını açısından yenilik, gözleme ve deneye dayalı bir sürecin sonuçlarına göre yapılanlar değil, analogik ve çıkarılan hamlelerdi.⁶³ Bu tavrı insanî insiyaklar çerçevesinde bir parça anlaşılır bulmaktadır Meriç.

Tiyatroda biri öksürünce herkes öksürür, bir kaşını duyar herkes. Taklit insiyakı, insiyakların en güçlülerinden biri. Karşı koydunuz mu sinirleriniz gerilir, bir suçluluk duygusu içine düşersiniz. Herkes tarafından kabul edilen bir haksızlığa isyan etmek kolay mı? (*Mağaradakiler*, s. 55).

Cemil Meriç'in yaşadığı yıllar Türkiye'sine bir göz atalım. 1916 doğumlu bir aydındır Meriç. Göçmen bir ailenin Hatay'da büyümüş bir çocuğudur. Reşit olduğu yıl 1934'tür. Neler olmaktadır o yıllarda? Tek partili rejim 1925 tarihli Takriri Sükûn kanunuyla kapatılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra tam anlamıyla yerleşmiştir. Hele 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası⁶⁴ muvazaacılığına bile tahammül edilememiştir. 1931 tarihli CHP kongresiyle rejim artık tam anlamıyla bir otokrasidir. Darülfünun inkılâba yeterli desteği vermediği gerekçesiyle reform adı altında geniş tasfiyelere muhataptır.⁶⁵ 1928'deki harf inkılâbı ile nesiller arasındaki köprüler uçurulmuş, dil ve tarih tezleriyle Türk tarihinin son 1000 yılına teğet geçilmiştir.⁶⁶ Rejimin niteliği yönündeki eleştiri bir yana, ne dil ne de tarih tezlerine bile itiraz edilememektedir. Basın sansür altındadır. Aykırı olmak bir yana en masum tenkitler bile gözden düşmeye yeterlidir. Bu yıllarda buluğa eren tecessüs sahibi bir çocuk için hürriyet kavramının özü ne anlam ifade eder? Aydının bitmeyen çilesi, rejimin sela-

63 Güney Çeğin, "Cemil Meriç Ya Da 'Entelektüel'in Mesleki Denklemi Olarak Eleştiri Temayülünü İlkeleştirmek", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 107-108.

64 Sürecin ayrıntıları için bkz. Ahmet Ağaoglu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 25-51; Çetin Yetkin, *Serbest Fırka Olayı*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999, s. 39-83.

65 Nurşen Mazıcı, "Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Üniversite Reformu", *Birikim*, Ağustos 1995, sy. 76, s. 56-70.

66 Erik Jan Zürcher, "Güneş Dil Teorisi ve Türk Dil Reformundaki Yeri", *Birikim*, Haziran 1989, sy. 2, s. 52-55.

meti uğruna hürriyetinin tahdit edilmesi tehlikesi. Peki, ne yapacaktır aydın, bu şartlar içinde aydın olarak kalabilecek midir? Sadece o yıllara özgü bir durum değildir bu. Yıllar içinde Türk aydınının bitmeyen çilesini hülasa eder Meriç:

Aydın... hangi aydın? En masum kitapların yurda girişi yasaktır. Polis kütüphane tahribine memur, mahkeme tefekkürü tasmalamaya, tasmalasa iyi, Abelardize etmeye, düpedüz toz etmeye. Ama kökünü kazıyacak tahrip kuvvetlerini imal eden yine aydının kendisi. Hâkim de polis müdürü de liseden çıkar, tarih okur, edebiyat, felsefe okur... Hoca efendi kafasına karanlığı boşaltmışsa ne yapsın? (28.1.1963), *Jurnal I*, s. 82–83).

Kitaptan değil kitapsızlıktan korkmalıyız. Bütün ideolojilere kapıları açmak, hepsini tanımak, hepsini tartışmak ve Türkiye'nin kaderini onların aydınlığında fakat tarihimizin bütün mirasına dayanarak inşa etmek. İşte, en doğru yol (*Bu Ülke*, s. 94).

Peki, gerçek entelektüel kimdir? Meriç, Tanzimat bürokrasisinden, doğal olarak Tercüme Odası'ndan doğan Türk entelektüelinin dayanacağı, sırtını vereceği bir kuvvet yoktur diyor. Bu yüzden, kimi İngiliz, kimi Fransız kimi ise Rus Sefaretiyle irtibatlıdır. Öylesine bir irtibattır ki bu, Mahmut Nedim Paşa değildir artık sadrazamın adı, Mahmut Nedimof'tur. Mithat Paşa'nın tevkifi en çok İngiltere'nin tepkisini çeker. Paşanın katlinin önlenmesi işine İngiliz Sefiri memur edilir. Lordlar ve Avam Kamarası karışır.⁶⁷ "Sosyal yapısı icabı, Türk intelijansiyası devletle kader birliği içindedir."⁶⁸ Kapıkulu geleneğinden gelen devlet ricali, sarayın güçlü kollarında emniyetsiz ve terdirgindir bir dönem. Saray inisiyatif merkezi olmaktan çıktıktan sonra, yeni müdafiler arar kendine. Tutunacak tek dalı kalmıştır. Reform hareketlerinin cebir merkezleri olan Batılı büyük devletlerin sefirleri. Meriç, bu zafiyetle paralel olarak, Türk entelektüelinin tutunacak içtimâî bir sınıfı bulunmadığından bahisle, son tahlilde entelektüel olmanın ana belirleyicisi olan ülkesine bağlılık ve yalnızca ülkesinin haklarını savunma vazifesini yerine getiremediği kanaatine varır.

Türkiye'de içtimâî sınıflar mevcut olmadığından entelektüel de yoktur. O halde ben de entelektüel değilim. Acaba? Sınıfların kaotik bir mahiyet taşıdığı bir ülkenin kendine göre meseleleri yok mudur? Gerçek entelektüel önce ülkesinin haklarını, düşman bir dünyaya haykarmakla görevlidir. Yani rüşeymi bir mahiyet taşıyan şu veya bu sınıfın ideolojisi veya demagogu olmamak, ülkesinin bütünü, bütün ülkelere karşı müdafaa etmek vazifelerin en büyüğü değil mi? (6.8.1975), *Jurnal II*, s. 208–209).

Gerek 1913 tarihli, gerekse 1927 tarihli iki Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır bu ülkede. Amaç, gayrimüslimlerin elindeki üretime yönelik meziyetleri, yerli bir burjuvazi yaratmak için Türk ahaliye aktarmak. Zaten cumhuriyetin kurulması öncesinde toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde liberal iktisat siyasetinin takip edileceği garantisi verilecekti. Tabii ki bu garanti bir anlamda milli mücadele yıllarındaki Türk-Sovyet yakınlaşmasının bir rejim değişikliği boyutu olmadığını göstermek amacıyla matuftu. Lozan öncesinde verilen bu garantiler Batı için çok önemliydi. 1929'a kadar görece

67 Bekir Sıtkı Baykal, *Mithat Paşa (Siyasi ve İdari Şahsiyeti)*, Ankara: Kırıl Matbaası, 1964, s. 80; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK Yayınları, 1996, s. 158–168.

68 Meriç, *Bir Facianın Hikayesi*, s. 150.

devlet piyasada düzenleyiciydi. Aktif yatırımcı kimliği pek yoktu. Mübadeleyle birlikte atıl kalan kimi sektörler yerli müteşebbislerle dolmuştu. Ancak köksüz, geleneksiz bu yeni palazlanan sınıfta bir burjuva karakteri yoktu.⁶⁹ İhtikâra, karaborsaya, acenteciliğe, risksiz kazanca temayülü vardı. Telleri bükerek çivi diye devlete satmaktan, malları önce stoklayıp bir müddet sonra kıtlık şayiası yaratmasının ardından iki üç misli fiyatla satmak gibi desisel işlere girişti.⁷⁰ Henüz rüştünü ispat edemeyen cılız burjuvazinin dünya çapında baş gösteren iktisadi buhran karşısında düştüğü aczin sonucunda devletçilik uygulama sahasına konuldu. Pragmatik olarak sapılan bu yeni yolu ideolojiye dönüştürmeye çalışan eski Marksist bir grubun çıkardığı *Kadro* dergisi ise iki yıllık bir yayın hayatından sonra ortadan kayboldu.⁷¹ Meriç, Batı burjuvazisiyle bizimkileri karşılaştırıyor:

Türk burjuvazisi kırk haramilerden⁷² daha haysiyetsiz bir çete: Çete bile değil. Bul karayı al parayı. Bu burjuvazinin iki marifeti var: hayâsızlık ve el çabukluğu. Hiçbir zaman düşünmedi bu sınıf. Burnunun ucundaki felaketi görmeyecek kadar ahmaktır ve piçlerini asefal birer hilkat garibesi gibi kaldırımlara boşaltıyor. Bu bir sınıf değil, bir panayı grubu. Batıda tarihin akışını değiştirdi burjuvazi, sonra ihtiyarladı, bunadı, hastalandı. Ama Flaubert'in bütün küfürlerine rağmen asildir. Flaubert de o sınıfın evladı değil mi? Burjuvazi on dokuzuncu asrın cihangir sınıfı. Kazandığı her zafer bir sabrın, bir zekânın, bir keşfin mükâfâtı. Burjuvazi servetini sokakta bulmadı. Hazineyi bekleyen ejderleri kuyu başından uzaklaştırdı. Toprağın bağrından fişkirtti medeniyeti. Bizde Galata sarraflarının açıkgozlüğüne özenen soyguncu, kapıcılık yapmaktan aciz, köksüz ve köpükten ibaret beş bin kişi, on bin kişi, mühendisiyle, eczacısıyla, fabrikatörüyle, plajcısıyla hergele. Toprak ağaları bu heriflerden daha necip, daha civanmert, daha halis. Bunlar tefeci. Ve biz aynı mahallenin, aynı iklimin içindeyiz (15.9.1963), (*Jurnal I*, s. 244–245).

Yasaklar karşısında bitmeyen isyanını haykıran Meriç, düşünce hürriyetinin sınırları bir kez çizilmeye görsün, artık düşünce diye bir şeyin kalmadığı kanaatindedir. Bir milletin kendi tarihinden, kendi geleneğinden kopuşu sonunu hazırlar. Bu tam anlamıyla bir felakettir ve ona göre; bu felaket Türkiye'nin başına gelmiştir. Oysa Avrupa'da, görünenin aksine olan biten her şey bir kopuş değildir. Niceliğin istikrarlı birikimi karşısında dönüşen nitel dönüşümler:

1789, 1848 veya 1917 bir kopuş değil, bir bağlantıdır. Düşünceye saygı, düşünceye tolerans ne demek? Düşünce kutsaldır, tek kıymetidir insanın. Hoş görmek değil, düşüncenin cenin olduğu yerde secdeye kapanmak. Böyle bir aşkla düşünce mabedine girerse-

69 Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1940, s. 81–83; Kurtut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara: Savaş Yayınları, 1982, s. 86–89.

70 Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası (Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş)*, İstanbul: Doz Yayınları, 1991, s. 135.

71 Kadro Hareketine ilişkin olarak bkz., Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, İstanbul: Remzi Kitabevi, (1990); Timuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1994; Mustafa Türkeş, "A Patriotic Leftist Development Strategy Proposal in Turkey in the 1930's: The Case of The Kadro (Cadre), Movement", *International Journal of Middle East Studies*, 2001, sy. 33, s. 91–114.

72 Meriç'in bu tabiri şu çalışmaya isim babalığı yapmış mıdır? Bilinmez. Mustafa Sönmez, *Kırk Haramiler: Türkiye'de Holdingler*, Ankara: Arkadaş Yayınları, 1990.

niz, siz de düşünenlerden biri olabilirsiniz. Türk insanı Batı dünyasını tanımak için Batı'nın bütün düşünce dünyasını tanımak, sonra kendi dünyasına dönmek zorundadır (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 266).

Hürriyet üzerine söyledikleri üzerinde uzlaşmamak mümkün mü? Bu cümlelerin döküldüğü yıllarda bir aydın olarak içinde bulunduğu şartları az çok tahayyül edebiliriz. Dedik ya; Meriç cumhuriyet modernleşmesinin son sürat icra edildiği yılların çocuğudur. Milli Şef döneminde,⁷³ o da 22 ile 34 yaşlarındadır. Bu yıllar, maddi imkânsızlar bir yana düşünen bir kafanın en çok ihtiyaç duyduğu gıdadan mahrum geçen yıllardır: Hürriyet!

Gerçek hürriyet yalnız hak değil kuvvettir de: Yeteneklerini adaletin hâkimiyeti ve kanunun himayesi altında geliştirmek iktidarı. Kullanılmayan soyut bir hürriyet, hürriyet midir? Sokak fenerleri körlerin ne işine yarar? İnmelilere yürüyebilirsiniz diye kanun çıkarmak yeter mi? (*Mağaradakiler*, s. 203).

Peki, aydın mazlum ve biçare midir, hiç mi suçu yoktur tüm bu olup bitenlerde? Türk aydını aydın olabilmenin hakkını verebilmiş midir, bedel ödemiş midir? Hayır diyor Meriç. Aydının da kendine özgü bir tekâmül seyri vardır. Türk aydınının miladı Tanzimat'tır. Tanzimat'tan itibaren aydın, halkla arasına duvarlar örmüştür. Hele yıllar ilerledikçe Batı'dan devşirdiği fikirleri basmakalıp kendi memleketinde tatbik etmeye çalıştıkça, kul, reaya olan halkın bu gayret karşısında gösterdiği mukavemeti gördükçe çileden çıkmıştır. Modern bir memleket inşasının reayadan vatandaşa tekâmül eden vetiresine kulaklarını tıkamış, bir tür reaya yaratmaya çalışmıştır bir yandan. Halk ve aydın arasındaki yabancılaşmanın tabii sonucu olarak, gitgide kaçır, uzaklaşır yurdundan Türk aydını. Halk cahildir, sürüdür, nankördür ona göre.

Yükseliş devrinde aydın, toplumun herhangi bir ferdidir: zevkleri ile zilletleri ile mukad-desleri ile. Ne imtiyazı vardır, ne imtiyaz peşindedir. Tanzimat, Babiâli'nin Avrupalılaşması. Bürokrasi, halktan da, saraydan da kopar. Aydın da bürokrattır, hem de çok nazlı, çok hassas, çok hercaî bir bürokrat (*Bu Ülke*, s. 135).

Türk aydını yangından kaçır gibi uzaklaşıyor yurdundan. Hayır, kirlettiği bir odadan kaçır gibi. Unutuyor ki vatani kenefe çeviren kendisi. Aydın, Tanzimat'tan beri kapitalizminin şuursuz simsarı. Tanzimat bir medeniyetin fethi değil bir ırzını teslim. Ve aydın harabe haline getirdiği bu memleketin enkazından bir şeyler yüklenip Batı'ya kaçmak istiyor. O enkazla yeni bir bina kurmak güç şey. Ama zavallı dostlarım, dünyanın en güzel coğrafyasını cehennemleştiren biziz!.. Bavulunuzda, hafızanızda o cehennemi taşıyorsunuz. Kaçış, daima zelilânedir. Bu kaçış bir kendini arayış da değil, pervanenin ışığa koşması da. Hürriyet, hürriyet, ne hürriyeti? Mevcut hürriyetleri kullanıyor musun? 1963 Türkiye'si Voltaire'lerin Fransa'sından yüz kere daha hür. Voltaire'ler nerede? (13.2.1963), (*Jurnal I*, s. 106).

Meriç, düşünen büyük bir kafaydı ama o da bir insandı. Kimi yazdıklarında bazen tenakuza düştüğüne de şahit olmaktayız. Birinci Cihan Harbinde, verilen şehit mikta-

⁷³ Bu döneme ilişkin olarak yapılmış iki önemli çalışma için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 2 cilt, İstanbul: İletişim Yay., 1996; Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

rı içinde yedek subaylar, bir anlamda aydınlar tam anlamıyla kırma uğradılar, der ki doğrudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hemen sonra başlangıçta 600 kişilik bir liste ile sınırdışı edilecekler belirlenmiştir. Ne var ki bu liste 150 kişi ile sınırlanarak tekemmül ettirilmiştir, doğru. Ancak Meriç'in ifadesiyle bu listede aydın denilebilecek insan sayısı, listenin üçte biri bile değildir.

1914 savaşında şehir dolusu aydın kaybettik. O savaşı yedek subaylar yaptı, Yedek subaylar yani entelijansiya. Sonra Sevr ve Lozan.. Mustafa Kemal⁷⁴ 150 aydını mektepten talebe kovar gibi sınır dışı etti. Zaten memlekette düşünen adam sayısı da aşağı yukarı o kadardı. Sonra sol cenaha döndü, onları da, kırkayak tepeler gibi, ezdi. Cavit beyi astı. Sonra filozof istiyoruz, Kuzum ne filozofu? Demokrasi kahramanı İnönü beş hocayı kürsüsü ile beraber uçurdu.⁷⁵ Tan matbaası sosyalist lider Tiritioğlu'nun himmeti ve hürriyetperver üniversite gençliğinin kuvvet ve kudreti sayesinde yerle bir edildi. Zekeriya⁷⁶ radikal sosyalist bile değildi, demokrat ve oportünistti (11.8.1963), (*Jurnal I*, s. 215), Mollaer, a.g.m., s. 95..

Derken bir başka yerde de; yüzellilikler hakkında acımasız ifadeler kullanır. Mektepten kovulan talebeler gibi tek kalemde üzerlerinin çizildiğini, tümünün düşünen insanlar olduklarını, zaten memleketteki tüm düşünen insan sayısının ancak o kadar olduğunu söyleyen Meriç'in şu ifadelerinde, ilk kanaatinde Mustafa Kemal bu meseleden dolayı suçlanırken, sonrasında övülür:

Ah bu çöküş devirleri! Mustafa Kemal yüz elli sırtlan kovdu memleketten. Tek kusuru ameliyatı yarıda bırakması. Süleyman Nazif kara günü sömürgeci devletlerin suratına tükürürken, bu beyefendiler İngiliz zabıtlarına sefahat sofraları hazırlıyorlardı. Yurdu kazuttan kurtaran adam Mustafa Kemal. Ama mikrobu öldüremedi (29.11.1963), (*Jurnal I*, s. 277).

Avrupa karşısında nefret ve korkunun altında yatan hayranlıkla içkin bir mahcupiyet yaşar Türk aydını. Batı'yı yüzünden okumuştur. İhtilallerle çalkalanan Avrupa'da, kendi geleneği içinde tutarlı birçok fikir ekolünden bir ona, bir buna sarılır. Üstelik Batı'da çok zayıf tesirler bırakan birçok yarı filozof, Türkiye'de şöhret yapar. Her telden çalar. Romandan alır entelektüel gıdasını. Memleketinin ahalisine bir sömürge valisinin zihniyeti çerçevesinden bakar, yabancılaşmıştır.⁷⁷ Ya izm'ler:

74 "Cemil Meriç, Kemalizm'e sıkı bir biçimde örgülenmiş analitik temelleri sağlam bir eleştiri yöneltmez belki ama Peyami Safa'nın *Türk İnkılabına Bakışlar*'da yaptığı gibi muhafazakârın Kemalizm'e eklenme uğraşına da yönelmez."

75 Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu, Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Adnan Cemgil'in entelektüel portreleri için bkz. Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 101 vd.; a.m.f., *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 27 vd.

76 Tan Hadiseleri ve Dil-Tarih tasfiyeleri birer vandalizm örnekleridir. Ayrıntıları şu üç hatırat-tan takip edilebilir; Sabiha Sertel, *Roman Gibi, 1919–1950*, İstanbul: Cem Yayınları, 1978, s. 255–293; Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s. 185–215; Yıldız Sertel, *Ardımdaki Yıllar*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990, s. 90–95. Ayrıca bkz. Uğur Mumcu, *Kırkların Cadı Kazanı*, İstanbul: Tekin Yayınları, 1993, s. 91 vd.

77 Hasan Tüzen, "Cemil Meriç'te Aydın, Kültür ve İrfan", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 114.

İzm'ler idrakimize giydirilen deli gömlekleri. İtibarları menşe'lerinden geliyor. Hepsi de Avrupalı (*Bu Ülke*, s. 90).

Nezleye yakalanır gibi ideolojilere yakalanıyoruz,⁷⁸ ideolojilere ve kelimelere. Tanzimat nesli, hiç olmazsa bu bahiste, iffet ve haysiyetini korumuş. Kalktığı iddia ettiğimiz Kapitülasyonlar, ruh dünyamızda yaşıyor, hem de bütün habasetiyle. Alafrangalık, zevki ve tefekkürü dumura uğratan bir kabuk (*Bu Ülke*, s. 126).

Derken yanlış anlaşıldığını ifadeyle bir başka yerde söylediklerini şöyle açar:

Emperyalizm taarruzlarına karşı genç zekâları uyarmak için “ideolojiler, idrakimize giydirilen deli gömlekleridir” demiştim. Bu düstur, ideolojiler aleyhine ideolojik bir ikazdı. Batı düşüncesinin, daha doğrusu düşüncenin reddi için bir fetva samıldı. Yığınlar tefekkürü her zaman şüpheyle bakmıştır. Bilgiyle zırhlanmamış kalabalıklar için aşırıya kaçmayan bir yabancı düşmanlığı emniyetli bir hisardır. Ama ömür boyu hisarda oturulmaz (*Kültürden İrfana*, s. 50).

Aydının temel problemi şuydu: Batı'yı yeknesak, müspet, tepeden tırnağa âlim, tepeden tırnağa objektif, tepeden tırnağa insanlığın tekâmülünün zirvesi sanıyordu. Avrupa, sekülerizmin vatanydı. Avrupa dünyevî emellerin, uhreviyata galebe çaldığı, bir yeryüzü cennetinin modeliydi. Lakin Avrupa için insanlık demek, *Avrupalı insan* demektir. Dünyanın geri kalanı, tekâmülün safhalarından birine takılıp kalmış, kemale ermesi için kendini Avrupa'nın eline teslim etmesi gereken bir ilk mektep çocuğu. Müstemlekecilik için tüm psikolojik telkin vasıtaları kullanıldı. Avrupa sadece etini, kemiğini istemiyordu, Asya'dan, Afrika'dan Kadim Amerika'dan. Ruhunu da istiyordu; mukaddeslerini, hüviyetini var eden her ne varsa bırakmalıydı onları. Diyalektik işlemiş, zıtlar çatışmış, yepyeni bir senteze varılmıştı. Önce ülkelerin aydınları nezdinde yankısını buldu bu çağrı. Önemli bir kesimi *Faustvari* bir pazarlıkla ruhlarını sattılar.⁷⁹ “Ülkelerinde kendilerini bir yabancı gibi gören ve burada olmaktan ‘hiçbir manevi haz duymayan’ ların vatana nasıl bir yararları olabilirdi ki?⁸⁰ Uygarlığın zirvesine varmak önceleri mümkün bir gayeydi. İkna mekanizması işledi, gayretler netice vermeye başladı. Batı ikinci yüzünü gösterdi bu kez. “Her millet medeni olamaz, medeni olmak doğuştan getirilen kabiliyetle mündemiçtir.” Batı'dan gelen bu ilk hikmet kıvılcımları (!) Renan'a aittir: İslam terakkiye manidir. Efgani'den gelen cılız müdafaa karşısında, gür bir itiraz daha yükselir. Namık Kemal'in müdafaaname-si, oyunu bozan ilk namuslu cevap yerindedir.⁸¹ Meriç Avrupa'nın bu tutumunu şu cümlelerle aktarır:

78 “Nezleye yakalanır gibi ideolojilere tutulmak istemiyorsak onları tarihi ve coğrafi çerçeveleri içinde dikkatle incelemek zorundayız.” Cemil Meriç, “Bir Kitabın Düşündürdükleri”, Fahrettin Arslan (çev.), *İlimler ve İdeolojiler*, İstanbul: Ümran Yayınları, 1981, s. ix.

79 Artık dünya edebiyatının malı olmuş bu ölümsüz eserin Türkçesi için bkz. Goethe, *Faust*, çev. Celal Öner, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.

80 Mehmet Evkuran, “Aklın Vicdana Dokunuşudur! [Umrandan Uygarlığa Kitabının Tanıtımı ve Şerhi Mahiyetinde Bir Çalışma]”, *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 171.

81 Şu eser siyasi ideoloji olarak İslamcılığın fikri öncülerinden biri olarak Namık Kemal, Ali Suavi gibi yerli kalemlerin müessiriyetini mercek altına almaktadır: Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Avrupa Tanzimat'tan beri aynı emelin kovalayıcısıdır: Türk aydınında mukaddesi öldürmek. Mukaddesi yani İslâmiyet'i. Bu mukaddesin yerine kendi mukaddesini aşlayamazdı. Çünkü misyonerin hedefi, Devleti Aliye'yi Hıristiyanlığa kazanmak yani, Devleti Aliye ile bütünleşmek değil, ezeli düşmanını "etnik" bir toz yığını haline getirmektir, istediği kalıba sokacağı şuursuz ve iradesiz bir toz yığını. Kaldı ki İslâm'a teklif edeceği bir mukaddesi de yoktu, Avrupa'nın. Tahrip ameliyesi hiç değilse aydınlar "kesimi"nde tam bir başarıya ulaştı. Batı'nın muharref Hıristiyanlığa tevcih ettiği tenkitleri kendi dinimiz için de geçerli sandık. "Hürendiş"likleriyle övünen nesiller türedi. "Hürendiş"ler ananeye düşmandılar, tek mabutları vardı: teceddüt; tek mabetleri: Avrupa. Celâl Nuri, Abdullah Cevdet, Baha Tevfik ve Sabahattin Bey vs. Sözde bir isyandı bu... taassuba, istibdada karşı zekânın direnişiydi (*Bu Ülke*, s. 174).

Aşağıdaki cümleleri 11. sınıftayken Ludwig Buchner'in *Madde ve Kuvvet*'ini okuyan ve ateizme gelişinin tamamen teorik olduğunu söyleyen, mahkemede "Mark-sist'im" diye haykıran bir aydının kaleminden okuruz. Din kitlelerin afyonu mudur? İranlı sosyolog ve devrimin entelektüel cephesindeki en gözde siması Dr. Ali Şeriatî'nin tespitlerini hatırlatan cümleler. Ne diyordu Şeriatî? Dine Karşı Din.⁸² Din yozlaştırılıp tahrif edildiği takdirde: Evet, din kitlelerin afyonudur. Aslına sadık kalındığı müddetçe, dinözellikle İslam, tevhitte manasını bulan devrimci şahlanışın manifesto-su. Mesele teizm-ateizm çatışması değil: tevhid-şirk çatışması.

Din, özellikle İslam, Avrupa için bir afyondur, bütün ideolojiler gibi. Avrupa'nın tarihi, bir sınıf kavgası tarihidir. Osmanlı için şuurdu din, tesanüttür, sevgidir. Osmanlı toplumu insan haysiyetine inanç birliğine dayanır. Hegel belki haklı: tarih tezatlar içinde gelişir. Osmanlı'nın tezadı Avrupa'dır, Batı'da maddecilik batıl'ın hisarlarını yıkan bir dinamit, düşüncenin dinamiti; Osmanlı İmparatorluğu'nda maddecilik bir kendi kendini tahrip cinneti. Avrupa, Osmanlı ülkesine papaz ihraç eder. Hıristiyanlığa davet için mi? Ne münasebet. Tek emeli, Osmanlı'yı dinsizleştirmektir. Dinsizleştirmek, yani "etnik bir toz" haline getirmek. Bir kelimeyle: dinsizlik, Batı'nın yükselen sınıfları için ne kadar hayırlıysa, bizim için o kadar meşumdur; onlar için ilerleyiş; bizim için çözümlü ifade eder (*Bu Ülke*, s. 177-178).

Cemil Meriç'e kimi yerlerden ödüller verilmiştir. Ancak o hiçbir zaman bir ödül avcısı olmaya özenmemiştir. Yazdıkları birilerinin hoşuna gitmesi için yazılan şeyler değildir. Zaten mükâfatlar hususunda da oldukça kötümserdir. Ömrünün uzun bir bölümünü karanlık bir dünyada geçiren bu büyük mütefekkir, tek bir ödül olduğuna inanır düşünen bir kafa için: hürriyet.

Mükâfatlar konusunda bendeniz son derece şüpheliyim. Hakikatte armağanlar cılız kabiliyetleri, ölüme mahkûm kabiliyetleri, yaşatmaya memur birer yardımcıdırlar. Yani, birer koltuk değnekleridirler. Şimdiye kadar hiçbir "deha" armağanlar sayesinde insanlığa kendini kabul ettirmemiştir... Edebiyatçının, "fikir adamı"nın herhangi bir "kurulu düzen"den, herhangi bir "müessese"den, herhangi bir "otorite"den isteyeceği tek şey vardır: Hürriyet içinde kendini ifade etmesine ses çıkarılmaması... Hakikatte mükâfat bir

82 Ali Şeriatî, *Dine Karşı Din*, çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990. Şeriatî hakkında ayrıca bkz. Cengiz Sunay, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Siyasal İslami Bilincin Gelişmesinde Tercümenin Rolü (Şeriatî-Kutub-Mevdudi)", *Türkiye Günlüğü*, Yaz 2006, sy. 85, s. 82-97.

“kanat” değildir, fikir adamı için... bir zincirdir. Biz bu zincirden tamamen müstağniyiz (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 383–384).

Düşünce dünyamızda meydana gelen büyük felaketler karşısında kimi zaman ümitsizliğe kapılır ama yine de her türlü sıkıntı ve meşakkat karşısında diliyle, kalemiyle doğru bildiklerini aktarmaktan çekinmez Meriç. Doğu ile Batı arasında kurduğu köprüden geçmek isteyen herkese karşı yolları açık tutar. Yalnızlaştırıldığı bu dünyada tek kişilik bir ordu gibidir. Bütünü kucaklama hissi çerçevesinde dar uzmanlaşmanın içine sıkışmaz. Hem yerli, hem evrensel olmaya gayret eder. Eserlerini okurken geniş tecessüsünün izlerini sürmekte bile yorulur okuyucusu. Eski Yunan, Hint, İslam coğrafyası, Türk tefekkürü, edebiyat, felsefe, sosyoloji hemen her alandaki yetkinliğiyle eski çağ filozoflarını hatırlatır. Dünyadan göçmeden önce yeni nesillere çok önemli iki tavsiye bırakır geride:

Hadisi şerif, kendini tanıyan Rabbini de tanıy buyuruyor. Önce kendilerini tanımalılar; kendilerini yani ikbal ve idbarlarıyla tarihlerinin bütünü, kendi dillerini, kendi dinlerini, kendi irfanlarını. Sonra insanlığın tarihine eğilmek, Asya ve Avrupa'nın her düşüncesini hiçbir peşin hükme saplanmadan incelemek. Bu çetin yolculukta iki çetin yardımcıya ihtiyaç var: 1) Millî irfan hazinelerini taramaya yetecek zengin ve köklü bir Türkçe (İslam harflerini öğrenmeden böyle bir fethetme çıkılabileceğini sanmıyorum). 2) Bir Batı dili, Avrupa'yı, imtiyazlı birkaç züppenin vesayetine ihtiyaç duymadan bizzat tetkik etmek için bir batı dilini bilmekten başka çare yoktur. Sonra “ikra” emri celiline uymak. (*Kültürden İrfana*, s. 394–395).

5. Türk Sosyolojisine Katkısı

Cemil Meriç'i okurken onun engin tecessüsünün sınırlarını tespit etmek adeta imkânsızlaşır. Nesri şiirleştiren üslubu karşısında çoğu kez her cümlesi üzerinde dakikalarca düşüncelere dalar insan. Bir müddet sonra o büyümlü üslubu, okuyanın üslubuna da sirayet eder. Bildiklerini ya da ifade etmek istediklerini yazan her kalem eğer Meriç okurursa, ister istemez her bir cümlesinde kendisini ele verir. Bir Cemil Meriç sosyolojisi var mı? Tabii ki Meriç tek başına bir sosyolog değil, bir mütefekkindir. Kendi tabiriyle “münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde verdiği sosyoloji derslerinde sosyolog adaylarına önce o büyümlü üslubuyla sosyolojinin doğuşunu anlatır.⁸³ Ardından yıllar yılı Türk aydınının dimağının peygamberi olmuş, pozitivistizmin⁸⁴ olduğu kadar bu ilmin de (!) babası olan Comte'u; Prens Sabahattin'in mektebi Le Play'i, hocası Edmond Demolins'i; Ziya Gökalp'in Durkheim'ini.

83 Sosyolojinin doğuşu ve gelişimi, Türkçede en iyi şu eserde anlatılmıştır kanaatindeyiz: Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.

84 Bu felsefi anlayışa göre bir ifadenin, bir görüşün ya da bir yargının geçerli olarak kabul edilmesi, onun denetlenebilir, doğruluğu ispatlanabilir veya kısaca doğrulanabilir olmasına bağlıdır.” Şafak Ural, *Pozitivist Felsefe (Bilimde ve Felsefede Doğrulama)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989, s. 9. Şu eser, Türk aydınının pozitivistizm macerasını araştıran ve mükemmelliğini hala koruyan önemli bir çalışmadır: Murtaza Korlaelçi, *Pozitivistizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.

Sosyoloji buhranların çocuğu. Comte, ihtilalin ölümüne mahkûm ettiği Katolikliği, “insanlık dini” ismi altında hortlatan bir yarı deli. Le Play sürüyü şer kuvvetlerine kaptırmak istemeyen kiliseyi temsil eder; şer kuvvetlerine, yani sosyalizme. Durkheim, sarsılan düzeni rasyonalizm rayına oturtmaya çalışan bir haham torunu. Ortak vasıfları kötü birer nasis olmak. Dava: Hıristiyan Batı toplumunu istikrara kavuşturmak, dördüncü sınıfın ataklıklarını önlemek. Bir Fransız yazar “çoban köpekleri” diyor üstatlara. Fransa 1958’e kadar liselere almıyor sosyolojiyi. Bizde 14’ten beri kürsüsü var. Yeni teolojinin üç eknumu –Le Bon ve Demolins gibi yamaklarıyla birlikte İkinci Meşrutiyetin en itibarda kâhinleri. Hangi meselemize aydınlık getirdiler? Başka bir dünyanın, başka bir medeniyetin çocuğuydular. Yeryüzünde yaşadığımızdan bile haberleri yoktu neredeyse. Büyük bir isticalle ithal edilen bu sahte ilim tek işe yaramış: nesillerin uyanmasını önlemek (*Bu Ülke*, s. 183).

Sosyoloji eğer insan cemiyetine bir aydınlık getirmişse, bu ilmin 4 kurucusu var; Saint Simon, Proudhon, Marx ve Comte. Bunlar içinde en fazla Comte’un yeri belirtilmiştir. Bütün cemiyeti kucaklayan bir sosyolojiden bahsedilemez, ancak bir palier’ler (basamaklar) sosyolojisinden bahsedilebilir. Proudhon sosyalizme adaleti getirir ve Tanrı’yı kovar. Laikleştirir sosyalizmi. İşçi istismarını belirtir. Kolektif güç artkdeğer’i 1840’dan itibaren ortaya atar. İnsanın cemiyet içinde ezilmemesini ister (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 246).

Cemil Meriç, cinnet anlarında aklına gelenleri, düzgün, tutarlı ve nefis Türkçe’siyle jurnaline kaydetmiştir. Sürekli düşünen bu kafanın, yayınlamayı planladığı kitapların gerisindeki ilk kıvılcımlar buralarda kayıtlıdır. Tenkidin en müthiş örneklerini okuruz burada. Cinnet anlarında diyoruz, hani her insanın ağzına geleni asabiyetinin en zirvesindeyken söylemesi, yapması gibi bir şey. Cinnet anlarında insan hep yanlış söylemez, ancak yaptıkları ya da söyledikleri konusunda cezai mesuliyetlerini düşünenecek halde değildirdir çoğu kez. Türk sosyoloji tarihinin iftihar edeceği en önemli gelişme bilindiği gibi Avrupa’nın Fransa’dan sonra kurulan ikinci sosyoloji kürsüsünün Darülfünun bünyesinde kurulmuş olmasıdır.⁸⁵ Ancak Meriç bu hususta aynı kanıda değildir. Biz de sosyoloji bir beşinci kol faaliyetidir ona göre.⁸⁶ Dolayısıyla memlekete getirenler de bu faaliyetin içindedirler. Kendi cümlelerinden okuyalım:

85 1902’de toplanan Jöntürk Kongresinde Prens Sabahattin grubunun tasfiyesi bir anlamda Türk sosyolojisinin yönünü de tayin etmiştir. Ziya Gökalp’in etkisiyle Durkheim sosyolojisi uzun yıllar Darülfünun’daki sosyoloji müfredatının içeriğini oluşturmuştur. Prens Sabahattin, Durkheim sosyolojisini, toplumsal evrimin ferdi hayat dışında ve ferdi zorlayıcı mahiyette olan güçleri mücerret kavramlar olarak ele almayı bununla birlikte kolektif şuur gereğinden fazla ehemmiyet verirken, ferdi vasıfların kifayetsiz kalmasından doğan bünye bozukluklarını teşhis edememesinden dolayı yetersiz görmesi sebebiyle, idari yapının merkezîyetçiliğini eleştiriyordu. Ademi merkezîyetçi bir idari yapı önerirken, bunun muhtemel parçalanmayı yaratacağı öngörüsünü bir vehim olarak görüyordu. Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İstanbul: İÜ Yayınları, No: 1946, 1974, s. 86; Prens Sabahaddin, “Tehlike Karşısında Meslek”, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Ve İzah’lar*, Ankara: Ayraç Yayınları, 1999, s. 3–29; İsmail Coşkun, “Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, İsmail Coşkun (ed.), *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989, s. 14.

86 Aynı yöndeki bir görüş için bkz. İsmail Raci El-Faruki, *Bilginin İslamileştirilmesi (Genel Çalışma Planı ve İlkeler)*, çev. Fehmi Kuru, İstanbul: Risale Yayınları, 1995, s. 80.

Bizde sosyoloji kürsüsü, aynı programın başka bir tarzda ve başka bir planda uygulamasıdır. Yani Selanik kanalı ile Hıristiyan batı burjuvazisi, imparatorluğun istikbalini kontrol altına almak ve onu kendi meseleleri üzerinde düşünmekten alıkoymak arzusundadır. Ziya Gökalp'in, Mehmet İzzet'in, Necmettin Sadak'ın temsil ettiği sosyoloji tek hedef güder: Türk zekâsını kendisini zerre kadar ilgilendirmeyen konularla meşgul etmek, gelecek nesillerin uyanmasını önlemek. Bu sosyoloji bir beşinci koldur. Bir ihanet mihrakıdır. Bugün de aynı habis emelleri sadakatle gerçekleştirmektedir (29.12.1971), *Jurnal II*, s. 177-178).

Beşeri ilimler ne derece ilimdirler? Bu sorunun cevabı şimdilerde bile net değildir. Evet, beşeri ilimlerin ilim olma vasfını haiz olup olmadıkları hangi kriterlerle belirlenecek? İlim objektif midir? Meriç'in bu çetrefil suale verdiği cevap ilginçtir. Bir kere modern bilimin siyakına itirazı vardır. İnsanı merkeze alan, tanrıyı yeryüzünden kovmuş modern ilim önce güneş merkezli kozmolojiyi yıkmıştır. Evrenin biricigi, fezanın merkezi dünya, artık evrendeki galaksilerden birindeki güneş sisteminin içinde, ona tabii herhangi bir gezegendir.⁸⁷ Dünyaya atfedilen kutsiyetin yıkılışı, hoyratça bir tabiat talanını başlatan en önemli epistemik kopuşu beraberinde getirir.⁸⁸ Dünya, güçlülülerin ayakta kaldığı tabii seleksiyona tabi türlerin kavga alanı. Kavga bitmemesizcesine sürüyor ve sürecek.⁸⁹ İnsan türü de bu kavgaya tabi. Merhamet zayıfların silahı. İrk nazariyeleri bu kavganın meşruiyet temeli. Ne varsa Batı'da var. İlimlerin mucitleri hep Batılı, araya giren biri varsa hemen kovulmalı ya da ismi anılmaksızın üstü çizilip şöyle bir geçilmeli. İbn Haldun'u⁹⁰ misal gösterir. İbn Haldun beşeri ilimlerin ilmi olan umran ilminin kurucusudur. Oysa Batı için tarih XVIII. yüzyıla kadar bir masallar yığıdır, destandan daha tatsız, romandan daha abes bir yazı türü.⁹¹ Tarih ilminin banisi İbn Haldun'dur. Lakin:

Durkheim'in kurduğu *Annee Sociologique* dergisinin koleksiyonunda (1890-1964) İbn Haldun'un bir kere dahi adı geçmez. Sosyoloji kitapları da üstadı çok defa dünyaya gel-

87 Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983, s. 92 vd.

88 İbrahim Uslu, *Çevre Sorunları (Kâinat Tasarımındaki Değişimden Ekolojik Felaketlere)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s. 55 vd.

89 Şu ifadeler Batı'nın dünyanın diğer milletlerine bakış tarzını çok iyi yansıtır: Amerikan Senatosu'nun coşkulu hatiplerinden *Beveridge*, "Tanrı' diyor, bin yıl süresince Toton halklarını ve İngiliz dilini boşuna ve tembelle bir kendi kendine hayran olma için hazırlamadı. Bizi kargaşanın egemen olduğu yerde düzeni kurmamız için dünyanın düzenleyici efendileri yaptı. Bizi barbar ve yaşlılık güçsüzlüğüne düşmüş, halkları yönetebilmemiz için çekip çevirmeye yetenekli kıldı. Böyle bir kuvvet olmaksızın, dünya barbarlığa ve karanlığa düşerdi. Bütün diğer ırklar arasında, Amerikan halkını, en sonunda dünyanın ilk kuşağını yönetmek için seçkin ulusu olarak atadı." Bkz. Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Aydın Emeç, İstanbul: Sosyalist Yayınları, 1994, s. 313.

90 Mukaddime'nin, Ahmet Cevdet Paşa (Cevdet Paşa; Piri Zade Sait Molla tarafından üçte ikisi, süslü ve tantanalı bir dille çevrilen eserin çevirisini tamamlamıştır [*Işık Doğudan Gelir*, s. 231]), Zakir Kadiri Ugan, Turan Dursun ve Süleyman Uludağ tarafından daha önce Türkçeye çevirileri yapılmıştı. En yeni çevirisi bkz. İbni Haldun, *Mukaddime*, 2 cilt, çev. Halil Kendir, İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı Yayınları, 2004.

91 Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 79.

memiş farzederler. Cuvillier' nin iki ciltlik manüelinde (1952) bir dipnotuna misafir edilir üstad. İşte Batının dillere destan kadirşinaslığı (*Işık Doğudan Gelir*, s. 227).

İbn Haldun'un bugüne kadar Batı'nın el kitaplarında adı geçmez. Avrupa tarafsızlığı temsil ettiği, her türlü düşünceye kapılarını açtığı halde, Doğu'ya kapalıdır. Yalnız Doğu'ya mı? Marx, 1917'den sonra düşünce tarihine kapıları kırarak girer. Buna mukabil birçok solcular da, sağın mütefekkirlerini adamdan saymaz. İdeolojiler de, kilise gibi yobaz yetiştirir. Taraf tutmayan insan, şahsiyeti felce uğramış insandır. Kimse tarafsız değildir ve tarafsız bir sosyoloji de yoktur (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 19).

Avrupa sosyolojisinin dayandığı spekülâtif felsefenin dışlandığı, daha çok alan araştırmaları, anketlerle anlık kamuoyu yoklamalarına dönüştürülen amerikan tarzı sosyolojinin,⁹² hakikati arama aşkından mühlhem bir gayeden mütevellit olmadığını belirten Meriç şunları söylüyor:

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni putlar çıkmış, ortaya: Truman, Marshall plânı ve Amerikan sosyolojisi, Bu "bilimsel" sosyolojinin ilk amacı, Amerikan iş çevrelerinin mutlak hükümranlığını sağlamak; ilk keşiflerinden biri sosyodrama. Sosyodramanın temelinde şöyle bir peşin hüküm yatar: Amerikan toplumu mümkün dünyaların en iyisi, ama işletmelerde ufak tefek aksaklıklar görülüyormuş, adam... Bu canım düzene ayak uydurmayan birkaç ruh hastası, psikodrama veya sosyodrama ile afiyete kavuşturulur, olur birer (*Bu Ülke*, s. 184).

Asabiyet insiyakı güçlü olan Arapların bir atasözü vardır: "Kardeşime karşı ben, yeğenimize karşı kardeşim ve ben, yabancıya karşı yeğenim, kardeşim ve ben."⁹³ Batılı filozoflar arasındaki her ihtilaf, Doğu söz konusu olduğunda bir ittifaka dönüşür, der Meriç. Batılı insanın tekâmülün son aşaması olduğu yönündeki örtülü ırkçılığın izlerini Marx ve Weber mukayesesinde ortaya koyar.⁹⁴ Evrensel bir sosyal bilim faraziyesinin mümkünatı, Batılı üstatların zihni melekeleri böyle işledikçe yoktur.

Avrupalıya göre, Marx'la Weber sosyolojinin iki düşman kardeşidir. Ama Doğu söz konusu oldu mu, rakipler anlaşmazlıklarını unuturlar, coğrafi kaderciliği "bilimsel" bir hakikat gibi sergiler Marx; "ülkedeş"larının Doğu'yu sömürürken vicdan azabı duymamaları için, bir kurt masalı uydurur: A.T.Ü.T. Weber'in hareket noktası ise şu: Avrupa dünyanın kalbgahı; insan bütün büyük fetihlerini Avrupa'nın kılavuzluğunda gerçekleştirmiştir. Öteki medeniyetler, birer emekleme, birer başlangıç, birer müsvedde. Avrupa'nın ayırıcı vasfı: akılcılık. Çağdaş tarihin mimarı: burjuvazi. Dünyanın başka ilkelerinde burjuvazi olmadığı için, Avrupa'nınkine benzeyen bir medeniyet de yok. Birçok ülkeler kapitalizmin eşiğine kadar gelmişler, fakat kapitalizme geçmemişler. Sınai kapitalizm, Protestan ahlâkının⁹⁵ eseri (*Bu Ülke*, s. 185).

92 H. Bayram Kaçmazoğlu, "Türk Sosyolojisinin Bugünkü Durumu Üzerine", İsmail Coşkun (ed.), *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, s. 146-147.

93 Ernest Gellner, *Muslim Society*, Londra: Cambridge University Press, 1981, s. 69, nkl. Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği* (Kültür Tarihinin Kaynakları), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995, s. 1.

94 İki filozofun iyi bir mukayesesine bkz. Karl Löwith, *Max Weber ve Karl Marx*, çev. Nilüfer Yılmaz, Ankara: Doruk Yayınları, 1999.

95 Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, çev. Zeynep Aruoba, İstanbul: Hil Yayınları, 1985.

Tekere çomak sokar, ezber bozar Meriç. Türkiye'nin sancılı yıllarında birer amen-tü hükmünde olan Marksizm'e dair yazdıkları, gerçekten ilginç ve yeni şeylerdir. Kitaplarının hemen hepsinde Marx'a ve Marksizm'e dair yeni yorumlar yapar ve yeni bilgiler verir. Marx'ın, Batı düşünce geleneğinin bir rengi olduğuna dair hakikati görmezden gelenlere karşı olduğu kadar, Marx'ı üstünkörü reddeden, sıkça tekrarladığı deyimle, Marx'a ve Marksizm'e dair bir şey duyduklarında "Kızıl şal görmüş İspanyol boğası gibi" saldırıya geçenlere karşı da bir ikazdır yazdıkları.

Tarihin içtimaî sınıflar arasında bir menfaat çatışması olduğunu, sosyalizmle uzak yakın ilgisi olmayan, Marx'dan çok önce yaşamış Restorasyon tarihçileri söylemiştir. Tarihte sınıf kavgasını söyleyenlerden biri de, tamamen antisosyalist olan, burjuvalara "Zenginle-şin, işçilerden çok vergi alın, düşünmesinler" diyen Guizot'dur. (...) Marx için, sınıf kavgası, tarihin muharrikidir, günün birinde sınıflar ortadan kalkacaktır, istihsal vasıtaları bütün cemiyetin malıdır. Burjuvazi, aristokrasiyi ortadan kaldırı ve proletarya doğar. İdeal, tezle antitezin insanla tabiat arasında olmasıdır (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 34-35).

Kadim zihniyetin kutsiyet atfettiği bilinemeze ve anlaşılamaza karşı sergilediği korkuyla karışık saygının bir dönem içinde dönüşerek ilahi vahiyden, seküler dinlerin peygamberlerine ve onların kitaplarına yöneldiğini yazar Meriç. Üstelik bilimi yegâne rehber edindiği şiarıyla hayata baktığını iddia edenlerdeki bu insicamsızlık, müstehzi bir edayla gülümsetir üstadı.

Kur'an'ın Arapçası'nı kimse anlamazdı, ama mukaddes kitap diye dururdu, aynı şey şimdi *Kapital* için söz konusu (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 95).

Batı'nın büyük simaları arasındaki fikrî geleneğin rabıtasını kopardığınız anda bağıslı bulunduğunuz filozofun da elini ayağını bünyesinden ayırmış olursunuz. Doğu'nun Batı'ya bakışındaki en büyük yanlış da budur işte. Hegel'in diyalektiğini bilmezseniz, diyalektiğin Kadim Yunan'daki atası Heraklit'i de atlamışsınız demektir.⁹⁶ Marx'ın isimlendirmesiyle büyük çoğunluğunu Fransız düşüncesinin yoğunluğu ütö-pist sosyalistler olmasaydı, bilimsel sosyalizmin çığırını açılmazdı. İngiliz ekonomi poli-tiği olmaksızın artı değer ve sömürü, dolayısıyla azalan kârlar kanunu ortaya çıkma-yacaktı. Siyak ile sibakı gözden kaçırdıkça yorum hep yanlış olacaktır.

Saint Simon'un, Feuerbach'ın, Hegel'in olmadığı yerde Marx'ın tek bahsi anlaşılmaz. Düşünce bir bütündür. Düşünce yalnız Marksizm değildir. Marksizm bir metoddur, bir-çok karanlıkları aydınlatmıştır. Tam bir Marksist olmak anti-Marksist olmak demektir. Marx'ı bir peygamber olarak telâkki ettiğimiz andan itibaren, Marx bir ilim adamı olma-tan çıkar. Hiçbir ülkenin tarihi başka bir ülkenin tarihine benzemez. Diyalektik insan dü-şüncesinin vardığı son merhaledir, çünkü herhangi bir hadiseyi kökleri ve uzantılarıyla, bütün tezatlarının içinde incelemektir. Kendi kafasıyla düşünmek, hiçbir mektebe bağ-lanmamak demektir. Bu ne bir liberalizm, ne bir eklektizmdir. Fikir adamı çağının bütün

96 Şerif Mardin bir söyleşisinde tam da bu fikri işliyor: Şerif Mardin, "Şerif Mardin'le Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi", Ali Bayramoğlu, *Dün ve Bugün Felsefe, Kitap 1*, İstanbul: Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, 1985, s. 140-166; a.mlf., *Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)*, Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 102-103.

fikirlerini kendi potasında halleder. 3. Enternasyonal Koestler'in tabiri ile çok kuvvetli iradesi olan, ama odun kafalı insanları yetiştirmiştir. —Stalin'in ölümüne kadar Çünkü 3. Enternasyonal bir kiliseydi. Düşünce mumyalaştığı gün cesetleşir. Marksist düşünce bu kilisenin dışında gelişir (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 140).

Marksizmin XIX. yüzyıl Avrupa'sının verili koşullarında doğan dünyayı ve hayatı izah etme, yorumlama tarzı vardır. Örnekleme sadece Avrupa'dır. Marx Doğu'yu çok sathi görür. Materyalizmi aydınlanma dönemi öncesi, skolâstiğin boğucu cenderesi karşısında vaziyet almış, Fransız materyalizminin Almanya'daki yankısı, Feuerbach'a dayanır. İktisadî düzende, dominant bir mevkide bulunan kilisenin tereddidi karşısında, yükselen haklı isyan, *religion* manasında⁹⁷ şu aforizmayı doğurur: "Din kitlelerin afyonudur". Burjuvazi, feodaliteyi devirmek için kiliseyi devirmek zorundaydı ve devirmiştir.

Marx "Din halk için afyondur" derken daima Hıristiyan kilisesini kastetmektedir. Tahtın cinayet ortağı olan kilisedir. Muzdarip ve öfkeli kalabalıkları tevekküle zorlar kilise. Had-dizatında sosyalizm dine karşıdır denemez. Sosyalizm, insanları uyutan, onların istismarını kolaylaştıran, uyutucu bir inancın karşısındadır. Din de bütün ideolojik müesseseler gibi tarihin bir devrinde uyutucu olabildiği gibi, bir başka devirde bir kurtuluş olabilir (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 143).

Marx ve Marksizm'i sıkça incelediği yazı ve konuşmalarında bir gerçeğin altını ısrarla çizer Meriç. Hegel'le tek münasebetinin onun terminolojisini kullanmış olmasıdır. Temel fikirlerinin hemen hepsi Proudhon ile Saint Simon'a dayanır. Proudhon ile Saint Simon'u tanımaksızın Marksizm tanınmış olmaz, der. Özellikle Saint Simon'u çok önemser. Öylesine bir önemseyiştir ki bu, hakkında kitap yazdığı yegâne sosyologdur. Saint Simon'un ütöpi bir ilim dini tasarısı vardır.⁹⁸ Dev bir düşünce ve kavga adamıdır Marx. Aynı zamanda çok iyi bir teşkilatçıdır. Yine tekrar ifade etmek gerekir ki der ve ekler:

97 Batı dillerindeki "religion" kelimesi ile Arapça'daki "din" kelimesinin içeriği birbirini tam anlamıyla karşılamaz. Kuran'da yüze yakın yerde geçen din kelimesi Arap dilinde şu anlamlara gelir: Hükmetmek, yönetmek, galip gelmek, hal ve tavır, ceza ve ödül, boyun eğmek, isyan, hesaba çekmek, hesap vermek, örf, sakınmak, köleleştirmek, yönetici atamak. Ayrıca din *de-yene* fiil kökünden gelmesi itibarıyla, baş eğmek, itaat etmek, ödünç almak, borç etmek, adet edinmek, baş eğdirmek, idare etmek anlamlarına da gelir. Bkz. Ali Ünal, *Kuran'da Temel Kavramlar*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1990, s. 122; Yaşar Nuri Öztürk, *Kuran'ın Temel Kavramları*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1994, s. 85; Ebul Ala El-Mevdudi, *Kuran'a Göre Dört Terim*, çev. Osman Cilacı, İstanbul: Beyan Yayınları, 1991, s. 99–111. Oysa "religion" sözcüğünün anlamı bu kadar kapsayıcı değildir. Bu sözcük Latince'de bağlanmayı, saygıyı, kurallara uymayı içeren bir anlama sahip olup, daha yumuşak bir itaati çağırıştır. Bkz. Sinan Kabağağaç ve Erdal Alova, *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994, s. 515.

98 "Yıkılan kilisenin yerine yeni bir mabet kurmak istiyordu: bir bilgi, bir sevgi, bir inanç mabedi. Teolojiden boşalan tahta ilmi oturtuyordu. Newton'un mezarı başında bir yardım defteri açılacak, her millet katılacaktı bu yardıma; herkes gönlünden koparı verecek, toplanan para en çok oy alan adaylar arasında pay edilecekti: üç matematikçi, üç fizikçi, üç kimyacı, üç fizyolojist, üç edebiyatçı, üç ressam, üç müzisyen... dünyayı bu yirmi bir kişilik divan yönetecekti" (*Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, s. 30).

Kim olursa olsun, ne kadar bağlı bulunursak bulunalım, mutlaka onu incelemeye, büyük bir saygı ile başlamak zorundayız, Machiavelli nasıl okumaya en iyi elbiselerini giyerek başlarsa, biz de insanlığın karanlık gecesini aydınlatan her düşünce adamına saygı ile yaklaşmalıyız. Teslimiyet ondan sonra olmalı. Fikir adamının tek vasfı kafasıyla düşünmek ve bir kilisenin esiri olmamaktır. Yoksa insan iki ayaklı tüysüz bir mahlûk olmaktan çıkar, tüylü bir hayvan, yani papağan olur (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 238-239).

Türk düşünce geleneğinin bir kötü alışkanlığına dikkatleri çeker Meriç. Türk aydınının, daha doğrusu, Türk solunun Marksizm’le tanışmasının ardından takındığı tutumu tenkit eder. Yönü ve biçimi nasıl olursa olsun, ilim ile iman arasındaki menfi birlikteliği eleştirir ve şunları söyler:

Çağımızın en yaygın, en dinamik felsefesi Marksizm’dir. Fakat Türk insanı Marksizm’le temas ederken, semavî dinlerden biri ile temas eder gibidir. Bir peygamber değildir Marx, ona yapılacak en büyük ihanet, kitaplarının yobazı olmaktır. Din tecrübe dışıdır, irrasyoneldir. İnanılır veya inanılmaz. Allah’ın varlığı ile yokluğu ilim dışı bir meseledir. Hiçbir ilim Tanrı’nın varlığını veya yokluğunu ispat etmez. Bir Einstein, bir Pascal, bir Sokrat, yani insanlığa şüphecilikleriyle yol gösteren birçok insan Tanrı’ya inanırdı. Hakikatte inanç Feuerbach’ın sandığı gibi insanın küçülmesi değil, büyümesidir. Onun büyük taraflarını gökkubbeye aksettirmesidir (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 253).

Marx’a karşı duyduğu saygı ve hayranlık Meriç’i diğerleri gibi fanatik bir “Marx neylerse güzel eylerciliğe” götürmemiştir. Marx ve düşünce dünyasına önerdikleri hakkında bilgi sosyolojisine ilişkin tespitleri vardır. Bir kere her bilim adamı yaşadığı çevre ve entelektüel birikimin belli bir anında doğar. Upuzun tarihsel vetirenin içindeki kısacık bir duraktır ömrü, her insan gibi. Yine yaşadığı yılları ne kadar verimli değerlendirse değerlendirsün, öğrendikleri ve öğrendiklerinden hareketle yepyeni ve yaratıcı yeni fikirleri mutlak değildir. İnsanlığın asırların sürekliliği içinde biriktirdiği ilim deryasına akıtılmış birkaç damladır sadece. Bu çerçevede kendisine ve yazdıklarına karşı atfedilen seküler kutsiyete karşı, muhaliftir Meriç.

Marx kim? Aşağı yukarı bir asır önce yaşayan ezik bir entelektüel. Toplumları yöneten genel kanunları bulmak istemiş. Yazılanları okumuş, olayları izlemiş. İki laboratuvarı var: Kitap ve gerçek. Ama araştırma alanı oldukça sınırlı: Güney Almanya, Londra civarı, İngiltere ve Kuzey Fransa. Ve gözlemleri altmış yılı kucaklıyor sadece. Çok çalışmış. Yaman bir zekâsı, kılı kırka yaran bir dikkati var. Ama tarih ilmi gelişmemişti henüz. Sosyal ilimlerde genel kanunlar olmayacağını anlayamazdı. Sınıf kavgası, tarihî bir tespitten çok, Hegel diyalektiğine gösterilen aşırı bir saygı. Kabul edelim ki, Marx’ın incelediği çağ için faydalı bir ipucu ama yetersiz. XX. asrın ilk yarısına ait bütün hadiseleri aydınlattığı söylenemez. Hele Rönesans’ı anlamak istedik mi, hiçbir işe yaramaz. Ortaçağ için büsbütün manasız. Mısır’a gelince lütfen sus (*Mağaradakiler*, s. 60).

Öğrencilerine verdiği öğütlerde sıkça tekrarladığı bir husus vardır: her düşünceyi, düşünenininden öğrenmek. Bu hususta Marx ve Proudhon’dan misal verir. Öyle ki, devleti şiddetin merkezinde görme, dolayısıyla zulümden kurtuluşun biricik şartı olarak önce devletten kurtulmak gerektiğini ifade eden ilk düşünürdür Proudhon.

Nükte düşkünü Proudhon, anarşi kelimesine sahip çıkmış. Yıkıcıdan çok, kurucu olan Proudhon, anarşiden düzensizliğin tam tersini anlıyordu. Düzensizliği yaratan hüküme-

tin kendisi idi. Ancak hükümsüz bir toplum tabiat düzenini yeniden kurabilir ve sosyal ahengi gerçekleştirebilirdi. Böyle bir toplumu ifade için Batı dillerinde bir kelime vardı: Anarşi (*Bir Facianın Hikâyesi*, s. 45).

Anarşizm: Sosyalist düşüncenin kollarından biri; hürriyet endişesi, devleti bir an önce ortadan kaldırma arzusu ağır basan bir sosyalizm. “Her anarşist sosyalisttir, ama her sosyalist mutlaka anarşist değildir” (Fischer) (*Bir Facianın Hikâyesi*, s. 40).

Sosyalizm, kurulu düzenin eleştirisi. Anarşizm, sosyalizmi de eleştirir. Yani eleştirinin eleştirisi (*Bir Facianın Hikâyesi*, s. 41).

Büyük bir dönüşüm geçiren Batı’da, yalnızca Marksist sosyalizm yoktur. Diğer sosyalizmleri de tanımak gerekir. Ancak bilineceği üzere, her bir düşünce ekolü, tam zıddıyla değil, temsil ettiği düşünce öbeğinin içinde ayrışan, kendisine en yakın başka düşünce ekolleriyle en fazla cebelleşir. Bu nedenle birinin diğeri hakkında söyledikleriyle değil, bizzat kendisiyle kurulacak diyalogla her biri tanınmalıdır.

Biz bu kavranın dışındayız. Bütün düşünceleri tanıdıktan sonra bir karara varmalıyız. Proudhon düşmanı tarafından, Marx tarafından tanıtılmıştır. Marx da senelerce düşman olarak tanıtılmıştır, düşmanları tarafından. Bugün aynı metodolojik hata, Proudhon konusunda mevcut. (Pléhanov-*Marksızmin Temel Meseleleri*). Tercüme fena,⁹⁹ ama bulanık da olsa, Marksizm hakkında bir fikir sahibi olunabilir. Oysa öbür sosyalizmler hakkında hiçbir kitap yoktur. William Blake “Hakikati söyle, bırak yalancı, alçak, hainler sende uzaklaşsınlar” der. Bir düşünce tezatlarıyla bütündür. Bütün izimler ancak tenkitçi bir gözle okunduğu zaman size bir şeyler verecektir. Sosyalizmin diğer insanlarını da düşmanlarından tanıyoruz. Bu duruma bir son verelim. Kendi kafanızla düşünmeye çalışınız. Hiçbir otorite kabul etmeyiniz (*Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 240).

Meriç, Marx hakkında yazarken, konuşurken yine döner dolaşır bir zaafa dikkat çeker. Kuşkusuz özellikle altmışlardan sonra siyaset ile sosyal bilimler arasında kurulan büyük etkileşimdeki baş mimar: Marx ve Marksizm’dir. Türk üniversitelerinde öğrenim gören öğrenci gençliğin önemli bir bölümünün gözünde, emperyalizmin kıskacındaki memleketi kurtaracak biricik reçete Marx tarafından yazılmıştır. Bu reçetenin tatbiki ile tüm sorunlar çözülecek, bir anlamda yeryüzü cenneti olarak tasvir edilen sosyalizm kurulacak dertler bitecektir.¹⁰⁰ Oysa Meriç, elde tekâmülün tedriciliğinden geçerek kemale ermiş mutlak bir reçete bulunmadığından Marksizm’in de bundan beri olmadığını şu cümlelerle belirtir:

İnsan her yasağa karşı düşkündür. Sosyalizm de tehlikelerle dolu yasak bir bölge idi. O da Avrupa’dan geliyordu ama Avrupa’dan çok Doğu’nun ezilen milletlerine sesleniyordu. Hürriyet, terakki, anayasa gibi soyut bir kavram değil, “bilimsel bir dünya görüşü” idi.

99 Marksist klasiklerin tercümelemleri hakkında yapılan eleştiriler hala sürüyor. Marx ve Engels tarafından kaleme alınan küçük ancak önemli bir çalışma olan *Alman İdeolojisi* hakkında, kitabı tekrar çeviren Hamdullah Erbil’in ilk çevirideki çeviri yanlışları örnekleri için bkz. K. Marx ve F. Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Hamdullah Erbil, İstanbul: MELSA Yayınları, 1990, s. 7–11.

100 Altmışlardaki Türk solu üzerine şu iki çalışma önemlidir: Murat Belge, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyalizm (1960’tan Sonra)”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 1955–1962; Necmi Erdoğan, “Demokratik Soldan Devrimci Yol’a: 1970’lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar”, *Toplum ve Bilim*, Güz 1998, sy. 78, s. 22–37.

Gençlerimiz hürriyetin sarhoşluğu içinde bu memnu meyveyi kabuğu ve çekirdeği ile yutacaklardı ve yuttular. Bir din oldu sosyalizm. Marx Hz. Muhammed'in yerini aldı, Kapital Kur'an'ın. (...) Oysa Marksizm bir doktrin olmadan önce, bir araştırma yöntemidir. Bir tekke şeyhi değildir Marx. Belli bir çağda, belli, belli bir bölgede yaşamış, her insan gibi, birçok zaafları olan bir düşünce adamı. İnsanlığa en büyük armağanı: diyalektik (*Mağaradakiler*, s. 230–231).

Meriç, Marksizm'in kıymetini, sunduğu tarihin her zaman ve zeminde işleyen mutlak yasaları olduğu yönündeki meşakkatli ancak sonu mutlu biten bir neticeye evrilen teorik-pratik formüllerinde görmemektedir. Zaten buna itirazı vardır. Marksizm'in asıl kıymeti Batı'nın yekpare bir hakikatler bütünü ve son tahlilde insanlığın son merhalesi olmadığı, tüm dünyanın tam bu noktada Batı'dan yönelen büyük saldırı karşısında teyakkuza geçmesi gerektiği yönünde yine Batı menşeli yepyeni bir açılım olmasıdır. Kuşkuyu, eleştiriyi ve araştırma metodunu en sistemli, en anlaşılır bir biçimde insanlığın hazinesine armağan etmiştir. Marksizm'i doğru okuyup, onu fetişleştirmedikçe mesele yoktur.¹⁰¹ Marx'ın asıl olarak öne sürdüğü temel düşünce şudur: Maddi üretim güçleri gelişmelerinin belli bir anında varolan üretim ilişkileriyle ya da onların hukuki ifadesi olan mülkiyet ilişkileriyle çatışırlar. Üretici güçlerin birer gelişme kalıbı olan bu ilişkiler, üretici güçlerin gelişmesini engellemeye başlar. İşte tam bu anda toplumsal devrimler dönemine girilir.

Descartes'in XVII. yüzyılda Avrupa'da başardığı düşünce devrimine benzeyen bir düşünce devrimi yaratmıştır bizde Marksizm. Avrupa'nın yalancılığına, kapitalizmin sömürüsüne dikkatimizi çekmiştir. Anlatmıştır ki Batı düşüncesi dokunulmaz bir hakikatler bütünü değildir. Her sınıfın, her milletin, her camianın kendini korumak için uydurduğu yalanlar var. Batı'dan icazet almadıkça Batı'yı tenkit edemedik. Marksizm bize bu icazeti verdi. Yani şuuru muza takılan zincirleri kırdı ve Avrupa büyüsunü bozdu. Bir düşünce adamı Marksçı olabilir mi? Marksçılık, bir izme yani bir kiliseye bağlanmak, onun nas'larını değışmez hakikatler gibi kabul etmekse, elbette ki hayır, insanlığın düşünce tarihinde Marksizm'e lâyık olduğu yeri vermek, bir Eflatun'a, bir İbn Haldun'a, bir Descartes'e veya bir Saint Simon'a gösterilen saygıyı Marx'tan da esirgememek ise, elbette ki evet. Marx çağdaş Batı düşüncesinin en büyük temsilcilerinden biri, belki de birincisidir. Marksizmi dinleştirmek Marx'ı anlamamaktır. Konserve hakikatler sunan bir şarlatan değildir Marx. Marksizm tenkittir, şüphedir, araştırma yöntemidir (*Mağaradakiler*, s. 232).

Marx hakkında nihai görüşü ise şudur: O asla dokunulmaz eleştirilemez ilahî vahye mazhar olmuş bir peygamber değildir. Kendi entelektüel biyografisinin farklı aşamalarında bile fikirleri gün geçtikçe berraklaşmış, kimi zaman tamamen terk ettiği düşünceleri olmuştur. Dolayısıyla izmlerin cenderesine sokulmayı hak etmeyecek kadar büyük bir filozoftur. Sömürücü Batı'nın bu asil evladını donuklaştırmak, hem hatırasına hem de yazdıklarına karşı yapılabilecek en büyük hakarettir.

101 Benzer durum İslam Devrimi öncesinde İran'da da vardı. İran'da Tudeh Partisi'nde örgütlenmiş sosyalistler, devrimin İslamî boyutu dışında, ittifak zincirinin ise içindeydiler. Marksizmin etkisinin artması, Şeriatî gibi bir entelektüeli bile tedirgin etmiş, *Marksizm ve Diğer Batı Saftaları* ismiyle kitaplaştırılan konferansları vermesine yol açmıştır. İngilizce tercümesi *Marxism and Other Western Fallacies* olarak yapılırken, Türkçeye, *Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri* (çev. Fatih Selim, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1993) ismiyle tercüme edilmiştir.

Marx'ın ayırıcı vasfı: içtimai hakikatlerin ezeli ve cihanşümül olmadığını anlamış ve anlatmış olmak. "Kapital"ın yazarı biliyordu ki, düşünce, belli bir çağın, belli bir coğrafyanın, belli bir ırkın imtiyazı değildir. Ve ilmin çarkı, küflenmiş bir saatin akreple yelkovanı gibi kendi öldüğü gün durmayacaktır. Ne garip tecelli: dünyanın en diyalektik kafası, diyalektiğe karşı kullanılan en müessir silâh oldu, Marksist ne demek? Marx, ne vahye mazhar bir peygamberdir, ne tecrübe dışı bilgilerle donanmış bir kâhin. Onu beşerilikten uzaklaştırmak, beşeriyete kazandırdığı birkaç büyük hakikate ihanet değil mi? Hayatı, zaafı, hastalıklarıyla, belli bir milletin, belli bir asrın adamıdır Marx. İzm'ler bu manada insan idrakine giydirilen deli gömleklidir. Her ...ist, koltuk değneği olmadan yürüyemeyeceğini itiraf eden bir zavallıdır. İzm'ler birer anakronizm yani kalıplaşan, canlılığını yarı yarıya kaybeden birer konserve düşünce. Batı'dan gelen hiçbir "izm" masum değildir (*Bu Ülke*, s. 187188).

Cemil Meriç'in doğrudan doğruya sosyolojiye ilişkin olarak kaleme aldığı en önemli eseri *Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist* başlıklı eseridir. Düşünce dünyamızın çok sığ ve kısır tartışmaların ekseninde, siyasi kutuplaşmalar ve mücadelelerin güdümünde yol aldığı yıllarda ortaya konulan bu eser, orijinalitesinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Saint Simon ismi o yıllarda hala siyasî düşünceler tarihine ilişkin birkaç kitabın içinde, Batı siyasî ve sosyal düşüncesine katkıda bulunmuş düşünürlerden biri olarak görülüyor, sosyoloji ve sosyalizm hususundaki öncülüğü bu kadar derinlemesine yapılmış bir analize konu olmuyordu. Meriç'in bu eseri yazdıktan sonra boynuna *solcu* yaftası vurulmuştur. O yıllarda bu tip etiketlemelerin bir aydın için ne kadar olumsuz sonuçlar yarattığını belirtmeye herhalde gerek bile yoktur.

Eski ile yeni bir arada yaşayamazdı der Saint Simon: Eskinin amacı fetihtir, yeninin üretim. Birinin bayrağı nas (dogma) idi, ötekinin akıl. İster istemez çatışacaklardı. Fransız İhtilali 600 yıl önce başlayan oyunun son perdesi; tarihin çökmeye mahkûm ettiği müesseseleri, yerle bir eden zelzele. (*Mağaradakiler*, s. 117).

Dâhiyi tanımlarken şöyle bir özdeyişle başladığı olur kimi kez "Mozart Afrika'da doğsaydı, Mozart olamazdı ama sırf Salzburg'ta doğduğu için de Mozart olmadı". Birey ile yaşadığı toplum arasındaki ilişki biçiminin doğrultusunu bu özdeyiş çok net bir biçimde sergiliyor. Sosyolojinin, bireyi bir anlamda imal eden toplum ile birey arasındaki ilişki yumağındaki öğeleri sıralarken tüm bu sürecin adını *toplumsallaşma* olarak tarif ettiği biliniyor. Bir toplumsal alt grup olarak kendine has bir çevresi, belki de ruhu bulunan *epistemik cemaat* bu noktada çok daha dikkate değer özelliklere sahiptir. Cemil Meriç, düşünce tarihine damgasını vuran filozofları işte tam bu noktada ele alıyor.

Toplumun içinde birçok toplumlar var. Büyük adam, kucağında yaşadığı toplumun üvey evladı çünkü, yarımkı, ötelerdeki bir toplumun çocuğu. Rousseau'yu Rousseau yapan yüzünü görmediği annesiyle ayyaş babası mı? Marx, avukat Marx'ın oğlu olmaktan çok Rousseau'nu Saint Simon'un, Hegel'in çocuğu. Kaderimizi çizen toplum, ama ona teslim olunca yokuz, denizdeki herhangi bir dalgayız artık.¹⁰² Dalgaların bir tarihi var mı? Kişi-

102 Aşağı yukarı aynı şeyleri Şeriatî de söylüyor. Tarih, toplum, benlik ve doğa olarak isimlendirdiği ve kâmil insan olmak için aşılması gereken zindanlar olarak tasvir ettiği bu olgular için bkz. Ali Şeriatî, *İnsanın Dört Zindanı*, çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

lik bir kopuş, bir olmayana, bir olacağa bağlıdır. Görünen toplum içinde görünmeyen toplumu seçmek. İnsan tabiatı değiştirirken kendini de değiştirmiş, yalnız tabiatı değiştirirken mi? Büyük adam bir devin sırtına tırmanan cüce, diyor Michelet. Belki doğru, dev: Goliat yani yürüten dağ parçası, sırtındaki cüce: Davut yani zekâ. Büyük adam, kalabalığı tekme ile uyandıran kılavuz. Sonra uyanan Caliban efendisini parçalar (*Bu Ülke*, s. 218).

Sonuç

Türk düşünce dünyasının en mümtaz kalemlerinden biridir Cemil Meriç. Kuşkusuz onun engin deryasının içinde kulaç atmak çok kolay bir hadise değildir. Kimdir Cemil Meriç? “Münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi”. Bir ayağı Batı’da, diğeri Doğu’da olan, aydınların bile tek tipleştirilmeye çalışıldığı bir dönemde kendisi kalabilmiş bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar kıt olan üç beş aydından biri. Yazının başında da belirtildiği gibi, tek sermayesi okumak olan bu çilekeş aydın, en kıymetli duyu uzvunu kaybetmiş, ömrünün kalan diğer yarısını “kör bir adam” olarak tamamlamıştır. Yalnız bir çocukluk devresi geçirir. Ezilen, horlanan bir çocuk olarak yaşar, buluşta erdiği kararını vermiştir. Kitapların dünyasına sığınacak, tek dost olarak kitapları kabul edecektir. Öyle ki henüz gözlerini kaybetmemiştir, ancak gittikçe ışığı sönmektedir gözlerinin. Salah Bırsel’in tanıklığına göre; gözlerinin ferî yavaş yavaş söndükçe o daha bir inatla sarılır kitaplara. Bir masa ve üzerinde bir sandalye, onun üzerinde Cemil Meriç, tepede kitapla arasında otuz santim mesafeyle bir ampul. Gecegündüz okuyan bir adam.

Cemil Meriç’in eserlerinde Türk tarihi ve düşüncesiyle ilgili olarak en sık gündeme getirdiği, iki mühim hadise vardır. Bunlardan ilki, Yeniçeri Ocağının ilgası; ikincisi ise harf ve dil inkılâplandır. Her ikisini de müspet karşılamaz ve menfi bakışını, gerekçeleriyle birlikte tek tek izah eder. Üslup sahibi bir yazardır. Yazdığı hemen her meseleyle ilgili olarak kullandığı kavram ve kelimeleri ele alarak işe başlar çoğu kez. Lügatlere, muteber yazar ve ansiklopedilere dayanarak onları önce bir berraklaştırır. Hürriyete âşik doğası, yazılarını kaleme alırken seçtiği edebî türü de belirlemiştir: Deneme. Hiçbir mükellefiyet altına girmeden istediğini söyleyebilecektir böylece. Dogmatizme düşmez, tek bir hakikat olduğuna inanmaz. Darağacına kadar tekrarlayacağını söylediği tek bir dogması vardır: Her düşünceye saygı. Batı’ya karşı temkinli, Doğu’ya karşı şefkatlidir. Batı’yla bazen sevişir, bazen dövüşür. İsyanı dünyayı kendinden ibaret gören Batı’yadır. Uzakdoğu, Ortadoğu, Yakındoğu hep sömürgeci Batı’nın kendine göre tasavvur ettiği dünyaya ilişkin zihniyetini tasvir eder. Kapitalizmi dünyanın başına gelen en büyük felaket olarak gören Meriç, *heliosentrik* kozmolojinin tabiata atfettiği kutsiyetin yıkılışıyla birlikte meydana gelen tamahkârlığın, sürekli üretim olgusunu tetiklediğini, millî sınırlar içindeki ihtiyaçların üzerine çıkan üretimin yarattığı buhran ile birlikte başlayan yeni pazar arayışlarının sömürgeciliği yarattığını ortaya koyar. Batı karşısında bocalayan Doğu’nun aydınlarının çare arayışları içinde yer alan Batıcıları ise *müstağripler* olarak tanımlar. Şuursuz müstağripler ona göre Batının her hastalığını ithale memur bir anonim şirkettir.

Kıymetli yazar Ahmet Turan Alkan’ın güzel çalışmasının sonunda yaptığı gibi, Cemil Hocanın bir otokritiği ile çalışmamızı bitirelim:

Hayatının sonuna yaklaşmış bir insan olarak, zaten çoktan beri kaybettiğim yaşama sevincini, bu sınıflar üstü hakikatlerin taharrisinde buluyorum. Bu itibarla mezarların ötesinden seslenir gibi seslenebilirim çağıma, daha doğrusu ülkeme. Ama okunur muyum, sesim duyulur mu? Meşhur bir adam da değilim, kalabalığın benimsediği edebi bir nevi temsil etmiyorum. Ne romancıyım, ne şair, ne tarihçi. Sadece dürüstüm, çok okudum, çok düşündüm. Beşeri ihtiraslardan uzaklaşmışım; bütün bu vasıflar bir düşünce adamının hamurunu yapar (*Bu Ülke*, s. 58).

Cemil Meriç Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi

A. Kitapları (ilk baskıları itibarıyla)

Hind Edebiyatı, İstanbul: Dönem Yayınları, 1964, (genişletilmiş 2. bs., *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1976).

Saint Simon: İlk Sosyolojik Sosyalist, İstanbul: Çan Yayınları, 1967.

Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Pierre Joseph Proudhon (1809–1865), İstanbul: Türkiye Harsi Araştırmalar Derneği Yayınları, Fakülteler Matbaası

Bu Ülke, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1974.

Ümrandan Uygarlığa, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1974.

Mağaradakiler, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1978.

Kırk Ambar, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.

Bir Facianın Hikâyesi, Ankara: Ümran Yayınları, 1981.

Işık Doğudan Gelir, İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.

Kültürden İrfana, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.

Jurnal 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Jurnal 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Sosyoloji Notları ve Konferanslar, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

B. Tercümelere

Balzac, Honore de, *Altın Gözlü Kız*, İstanbul: Kenan Matbaası, 1943.

Balzac, Honore de, *Otuzunda Kadın*, İstanbul: A. Bolat Kitabevi, 1945.

Balzac, Honore de, *Onüçlerin Romanı*, İstanbul: Yüksel Yayınevi, 1945.

Balzac, Honore de, *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1946.

Heyd, Uriel, *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, İstanbul: Sebil Yayınları, 1980.

Rodinson, Maxime, *Batıyı Büyüleyen İslâm*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.

Wilder, Thornton, *Köprüden Düşenler*, (Lamia Çataloğlu ile beraber), İstanbul: Tur Yayın, Yüksel Mat, 1981.

Hugo, Victor, *Hernani*, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayın, Maarif Basımevi, 1956.

Hugo, Victor, *Marion De Lorme*, İstanbul: M. E. B. Yayın, M.E.Basımevi, 1966.

C. Hakkında Yazılanlar

Açıkğöz, Halil, "Cemil Meriç Hoca ile Üslup Üzerine Bir Gezinti", *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 29–31.

- Açıkgöz, Halil, "Cemil Meriç'le Bir Konuşma", *Devlet*, Ağustos 1978, s. 20–21.
- Açıkgöz, Halil, "Meriç Hocayla Mülakat", *Pınar*, Nisan 1979, c. VIII, sy. 88, s. 9–12.
- Açıkgöz, Halil, "Cemil Meriç'le Konuşma", *Milli Gençlik*, Mart 1975.
- Ağabegüm, Ayla, "Dergi Hür Tefekkürün Kalesi", *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 32–34.
- Alatlı, Alev, "Cemil Meriç'i Anlayabilmek", *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 21–24.
- Alatlı, Alev, "Kitapları Dolduran Senin Kafan Senin Gönlün", *Türk Edebiyatı*, 1984, sy. 126, s. 17–24.
- Alkan, A. Turan, "Cemil Meriç ve Hür Düşünce", *Türkiye Günlüğü*, Nisan 1989, sy. 1, s. 27–29.
- Alkan, A. Turan, "Meriç'le Bir Sohbet, (Kuğunun Son Şarkısı) Yahya Kemal Beyatlı Hakkında", *Divan*, Özel Sayı, 1978, c. I, sy. 11, s. 34.
- Alkan, A. Turan, "O, Göller Bölgesinde Bir Adaydı", *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 12.
- Armağan, Mustafa, "Meriç'i Yeni Yapan Eskiye Hâkimiyetiydi", *Yeni Asya*, 14.06.2004.
- Aslan, Hüsamettin, "Cemil Meriç ile Mülakat", *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 12–17.
- Aslan, Hüsamettin, "Nesillerin Mirası", *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayını, 1986.
- Ayda, Adile, "Mukayeseli Edebiyat", *Hisar*, Mayıs 1979.
- Bakiler, Yavuz Bülent, "Harabati Baba Türbesinde Cemil Meriç Üzerine Sohbet", *Türk Edebiyatı*, Nisan 1984, sy. 126, s. 12.
- Bakiler, Yavuz Bülent, "Harabati Baba Tekkesinde Cemil Meriç Sohbeti", *Hisar*, Nisan 1978, s. 20–22.
- Balcıoğlu, Sahip, "Aklın Gözüyle Gören Biriydi", *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 13.
- Balcıoğlu, Şahab, "Cemil Meriç 'Sevgi Köprüsü'nü Kurabilecek mi?", *Somut*, 2 Aralık 1983.
- Beyazyüz, Murat ve Göka, Erol, "Kronolojik Bir Biyografi Yerine Psikobiyografik [Kronoloji: Aptalların Tarihi...] Cemil Meriç", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 15–51.
- Cahitoğlu, Aliye, "Mehmet Akif Ak ile Cemil Meriç Üzerine Konuşma", *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 45–47.
- Cangızbay Kadir, "Cemil Meriç Üzerine", Ahmet Çiğdem (ed), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. V, *Muhafazakârlık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 533–538.
- Çeğin, Güney, "Cemil Meriç Ya Da 'Entelektüel'in Mesleki Denklemi Olarak Eleştiri Temayülünü İlkeleştirmek", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 105–110.
- Çeğin, Güney, "Cemil Meriç'e Armağan", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 211–216.
- Çetişli, İsmail, "Cemil Meriç'in Romana Dair Düşünceleri", *Ay Işığı*, Yaz 1997, sy. 6, s. 5–12.

- Demirel Nadir, "Her Alanda En iyi Olabildi", *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 14–15.
- Divlekçi, Celalettin, "DilDüşünce İlişkisi Bağlamında Cemil Meriç'in Dil Hassasiyeti", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 129–137.
- Doksat Recep, "Hayatı Bir Yabancılaşmanın Serencamı Oldu", *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 16.
- Eren, Alp, "Cemil Meriç'le Bir Konuşma", *Pınar*, 1978, c. VII, sy. 79/80 (7/8), s. 28–30.
- Ergin, Mehmet, "Cemil Meriç'le Bir Konuşma, (Hind Edebiyatı Üzerine)", İstanbul: Dönem Yayınları, 1964.
- Evkuran, Mehmet, "Aklın Vicdan Dokunuşudur! [Umrandan Uygurlığa Kitabının Tanıtımı ve Şerhi Mahiyetinde Bir Çalışma]", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 161–199.
- Fedayi, Cemil, "Cemil Meriç: Kültürden İrfana", *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 141–160.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri, "Cemil Meriç; Saint-Simon (İlk Sosyolog İlk Sosyalist)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Temmuz-Eylül 1966, c. XXV, sy. 4, s. 288–292.
- Gezer, Zeki, "Cemil Meriç'i Son Ziyaret", *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 48–50.
- Gür Âlim, "Cemil Meriç Hakkında Bir Bibliyografya Çalışması", *Türk Edebiyatı*, Nisan 1984, sy. 126, s. 26–28.
- Gür Âlim, "Cemil Meriç'in Sanat, Edebiyat ve Dil Görüşleri", *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 35–37.
- Hızlan, Doğan, "Hind Edebiyatı", *Cumhuriyet*, 17Aralık, 1964.
- Hızlan, Doğan; "Her Zaman Temel Sorunları Gündeme Getirdi", *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 17–18.
- Işık, Emin, "Meriç Kıyılarında", *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 8–9.
- Işık, İhsan, "Meriç'le Bir Konuşma", *Suffe Kültür Sanat Yıllığı*, Yıl: 1982, sy. 2, s. 254–264.
- İbrahim Hakkıoğlu, Belkis, "Kızının Gözüyle Cemil Meriç'in Dünyası", *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 25–27.
- Kabaklı, Ahmet, "Araftaki Adam", *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 4–7.
- Kabaklı, Ahmet, "Hind Edebiyatı", *Tercüman*, 21 Kasım 1964.
- Kabaklı, Ahmet, "Kaybolan Kültürümüzün Acısını Yansıttı", *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, 106, s. 19–20.
- Kabaklı, Ahmet, "Kırk Ambar", *Tercüman*, 3 Haziran 1981.
- Kabaklı, Ahmet, "Şiir ve Kültür Kaynağı", *Tercüman*, 23 Ağustos 1983.
- Kabaklı, Ahmet, "Ustayı Anmak", *Türk Edebiyatı*, Nisan 1984, sy. 126, s. 4.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, İstanbul: Otağ Matbaası, 1978.
- Karabay, Muhsin, "Cemil Meriç", *Türk Edebiyatı*, Haziran 1993, sy. 236, s. 32–35.
- Karabugu, Oğuzhan, "Cemil Meriç'in Dil ve Edebiyat Üzerine Düşünceleri", *Düşü-*

nen Siyaset, Yıl: 2006, sy. 22, s. 121–128.

- Kavaklı, Ali Erkan, “Tanıdığımız Cemil Meriç”, *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 42–44.
- Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasında Yol izleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Kaynardağ, Aslan, “Toplumumuzun Macerasına Işık Tuttu”, *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 21–22.
- Koçak, Orhan, “Ataç, Meriç, Caliban, Bandung: Evrensellik ve Kısmilik Üzerine Bir Taslak”, Sabahattin Şen (der.), *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 227–255.
- Kongar Emre, “İsyankârlıkla Müsamahayı Birlikte Yaşadı”, *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 23–24.
- Lorasdağı, Berrin Koyuncu ve Hilal Onur İnce, “Melankoli ve Entelektüellik: Alternatif Bir Cemil Meriç Okuması”, *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 53–76.
- Menteşoğlu, Mehmet, “Cemil Meriç ile Mülakat”, *Türk Edebiyatı*, Ocak 1977, c. IV, sy. 39, s. 24–28.
- Meriç, Mahmut Ali, “Yeni Cemil Meriç’ler Yetişmeli”, *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 5–9.
- Meriç, Ümit, “Fikir İşçisi Olarak Doğdu ve Öldü”, *Anadolu’da Vakit*, 13.6.2002.
- Meriç, Ümit, “Kültürden İrfan’a”, *Türk Edebiyatı*, Şubat 1984, 1 (124), s. 8.
- Meriç, Ümit, “Karanlıktan Işık Eleyen Adam”, *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 11–13.
- Mertcan, Hakan, “Bir Çileye Sürgün: Cemil Meriç ve Jurnal”, *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 201–209.
- Miyasoğlu, Mustafa, “Cemil Meriç Olayı”, *Türk Edebiyatı*, Nisan 1984, sy. 126, s. 13–14.
- Miyasoğlu, Mustafa, “Cemil Meriç Olayı”, *Yeni Sanat*, Mayıs 1975, s. 8–11.
- Mollaer, Fırat, “Sokratik Bir At Sineğinin Serencamı: Entelektüel, Türk Epistemik Cemaati ve Cemil Meriç’i Anlamak”, *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 77–104.
- Muşta, Muammer C., “Düşünür Olarak Cemil Meriç”, *Felsefe Dünyası*, Temmuz 1993, sy. 8.
- Nalbantoğlu, Muhittin, “Kitap ve Kültür ‘Bu Ülke’ Üzerine” *Hergün*, 24Aralık 1979.
- Necatigil, Behçet, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1970.
- Özgüven, Ali, “Her Anlamda Bir Öğreticiydi”, *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 25.
- Özkaya Cevat, “Kültür Maceramız”, *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 38–40.
- Öztürkmen, Ömer, “Cemil Meriç ve ‘Bu Ülke’”, *Orta Doğu*, 17 Mayıs 1974.
- Sayın, Zeynep B., “Cemil Meriç: İrfan ve Hindistan”, *Birikim*, 1996, sy. 92, s. 42–48.
- Seyhan, Recep, “Mağaradakiler”, *Türk Edebiyatı*, Şubat 1979, sy. 64, s. 21–22.
- Sülker, Kemal, “Bir Suçlamanın Öyküsü”, *Türk Edebiyatı*, Nisan 1984, sy. 126, s. 9–10.

- Sülker, Kemal, “Gençlik Yıllarından Bugüne Cemil Meriç”, *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, 166, s. 18–20
- Şahiner, Necmeddin, *Cemil Meriç’le Nur Sohbetleri*, İstanbul: Anahtar Yayınları, 1994.
- Tanju, İzzet, “Benzersiz Bir Yaratıcıydı”, *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 26.
- Tanju, İzzet, “Cyrano’dan Hernani’ye”, *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1987, sy. 166, s. 41.
- Tunalı, A. Yağmur, “Bir Dünyadan Bir Dünyaya”, *Türk Edebiyatı*, Ağustos, 1987, s. 166–168.
- Turinay Necmettin, “Aydın, Halk, Cemil Meriç ve İktidar”, *Türk Edebiyatı*, sy. 166, s. 10–11.
- Türk Dili ve Edebiyat Ansiklopedisi*, “Bu Ülke”, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Kırk Ambar”, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, c. V, s. 322.
- Tüzen, Hasan, “Cemil Meriç’te Aydın, Kültür ve İrfan”, *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 111–119.
- Vardar Berke, “Hind Edebiyatı”, *Yapraklar*, Ocak 1965.
- Vardar, Berke, “Dünyaya Açılmayı Ondan Öğrendik”, *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 27–28.
- Yavuz, Hilmi, “Kendi Semasında Tek Yıldızdı”, *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 29.
- Yazan, Ümit Meriç, “Cemil Meriç’i Örnek Almalı”, *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1989, sy. 106, s. 10–11.
- Yorulmaz, Hüseyin, “Cemil Meriç’e Sorular”, *Yeni Devir*, 1–10 Nisan 1982.
- Yılmaz, Murat, “Cemil Meriç: Mağaradan Çıkanların Yol Arkadaşı”, *Düşünen Siyaset*, Yıl: 2006, sy. 22, s. 7–8.
- Yurdakul, Şükran, *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, Ankara: Bilgi Basımevi, 1985, s. 188.

D. Hakkında Çıkan Kitaplar

- Açıkgöz, Halil, *Cemil Meriç’le Sohbetler*, İstanbul: Seyran Yayınları, 1993.
- Alkan, Ahmet Turan, *Doğu ve Batı Arasında Cemil Meriç*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
- Armağan, Mustafa ve Sezai Coşkun, *Bulutları Delen Kartal: Cemil Meriç ile Konuşmalar*, İstanbul: Ufuk Kitapları, s 2004.
- Armağan, Mustafa, *Düşüncenin Gökkuşluğu: Cemil Meriç*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001.
- Cündioğlu, Düccane, *Bir Mabel İşişi: Cemil Meriç*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Cündioğlu, Düccane, *Bir Mabel Bekişi: Cemil Meriç*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Edisyon, *Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Şahiner, Necmeddin, *Cemil Meriç’le Nur Sohbetleri*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1994.
- Tekin, Mehmet, *Cemil Meriç: Şair, Filozof, Yazar*, Antakya, 1991.
- Tekin, Mehmet, *Cemil Meriç’in Konuşmaları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2003.

Vayni, Cafer, *Cemil Meriç*, Ankara, 2002.

Yazan, Ümit Meriç, *Babam Cemil Meriç*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998 (1. bs., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992).

Yılmaz, Murat (yay. haz.), *Cemil Meriç*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006.

Cemil Meriç and His Works in Modern Turkish Thought

Cengiz SUNAY

Abstract

Cemil Meriç (1916–1987) was one of the leading Turkish thinkers of the modern era. Meriç was a profoundly original thinker who authored numerous books as well as translated many works to Turkish. He devoted his life to an unending quest for learning, teaching and thinking. Although he suffered from blindness in the last thirty-two years of his life, he deeply influenced modern Turkish thought through his efforts of establishing a bridge between Western and Eastern thoughts. This study examines Cemil Meriç around five major points. Firstly, this article will try to examine the extraordinary life of Cemil Meriç, which definitely left its mark on his intellectual maturation. Secondly, an effort will be made to analyze the emotional world of Meriç through his writings. In the third part, we will try to look at Cemil Meriç's style of writing and his devotion to Turkish language vis-à-vis the ever-lasting debate of style and language in Turkish thought. The fourth part will focus on Meriç's world of thought while the last part will be on his place in Turkish sociology by examining the sociology lectures he gave in Istanbul University as well as his famous book on French thinker Saint Simon.

Key Words: Political Left, Political Right, Intellectual, Ideology, the West, the East, the Turkish Language Revolution, Turkish Sociology, Marx.

Türk Düşünce Dünyasında Cemil Meriç ve Eserleri

Cengiz SUNAY

Özet

Cemil Meriç, Türk düşünce dünyasının önde gelen kalemlerinden biridir. 1916–1987 yılları arasında yaşamış, telif ve tercüme birçok eserin altında imzası bulunan özgün bir fikir adamıdır. Düşünceye ve düşünene karşı olan sevgisi, bitip tükenmek bilmeyen öğrenme ve öğrendiklerini öğretme arzusuyla geçen bir ömür sürmüştür. Doğu ve Batı düşüncesi arasında kurmaya çalıştığı köprüyle, hayatının son 32 yılını âmâ bir adam olarak geçirmesine rağmen, Türk düşüncesinin yönünü ve seyrini etkilemiştir. Cemil Meriç, bu çalışmada, beş ana eksen etrafında incelenmiştir. İlk eksen, düşünü-

rün yetiştirme tarzının irdelenmesinde büyük önem taşıyan hayatıdır. Sıra dışı bir ömür geçirmesinin entelektüel hayatında bıraktığı izlerle kurulan ilgisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde; his dünyası, yazdıklarının eşliğinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Türk düşüncesinin gündeminden düşmeyen üslup ve dil tartışmaları içinde Meriç'in üslubu ve Türkçe sevgisi üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölüm, yazarın tefekkür dünyasını konu edinmektedir. Beşinci bölümde ise, gerek İstanbul Üniversitesi'nde verdiği sosyoloji dersleri, gerekse *Saint Simon* hakkında kaleme alınmış bir kitabın müellifi olmasından ötürü, Türk sosyolojisindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Cemil Meriç hakkında yazılan hemen her kitap ya da makalede artık gelenek halini almış olan yazarın yazdıklarından alınan doğrudan iktibaslar bu çalışmada da tarz olarak belirlenmiştir. Bu tarz ile Cemil Meriç'e aşina olmayan okuyuculara, Meriç'in üslubunun lezzetini tattırmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sol, Sağ, Aydın, Entelektüel, Doğu, Batı, İdeoloji, Harf İnkılabı, Türk Sosyolojisi, Marx.